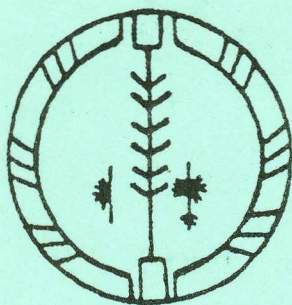

BUDAPESTI FINNUGOR FÜZETEK

7.

Honti László

**Az ugor alapnyelv
kérdéséhez**

BUDAPEST, 1997

BUDAPESTI FINNUGOR FÜZETEK

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Finnugor Tanszéke
és a Numi-Tórem Finnugor Alapítvány tudományos kiadványsorozata
Megjelenik füzetenként

*

Felelős szerkesztők:

DOMOKOS PÉTER és KLIMA LÁSZLÓ

*

Technikai szerkesztő:

BANKÓ ÁGNES és JANURIK TAMÁS

*

Készült a KEL-PRINT nyomdában

Felelős vezető: KELPIN LÁSZLÓ

*

Megrendelhető:

ELTE Finnugor Tanszék

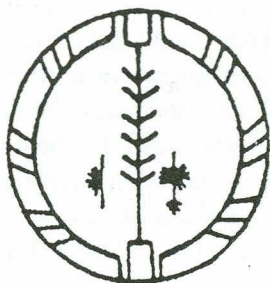
1052 Budapest, Piarista köz 1.

BUDAPESTI FINNUGOR FÜZETEK

7.

Honti László

**Az ugor alapnyelv
kérdéséhez**

BUDAPEST, 1997

*

ISSN 1219-9249

ISBN 963 463 106 1

*

Ajánlás „Az ugor alapnyelv kérdéséhez” című füzethez

Köztudott tény, hogy a világon először a budapesti egyetemen vált előírt „tanegység-gé” „A magyar nyelv finnugor alapjai” néven nevezhető kollégium. Első előadója, könyomatos jegyzetbe tömörítője a finnugor nyelvtudomány nagy formátumú összefoglalója, korszerűsítője Budenz József. – Alapműveit (Magyar–ugor összehasonlító szótár, Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana) ma is számon tartják. Itt csupán azért említem őket, mert a terminológia állandó változása következtében a címek ma már megtévesztők: az *ugoron* Budenz *finnugort* ért. – E rövidke kis bevezetés nem vállalkozhat tudománytörténeti és elméleti fejtegetésekre, vitákra sem. A szakemberek igen szűk körének közhely, amiről szoltam, s szólok, az olvasók, érdeklődők és a jelen magyar szakos egyetemi hallgatói számára viszont (tapasztalat alapján állítom) hasznos információ lehet.

Miként egy, mondjuk négynemzedéknyi család (dédszülők, nagyszülők, szülők, gyermekek) családfájának ábráján is láthatók a rokonsági fok eltérései, a közelebbi, távolabbi unokatestvérség, ugyanúgy szemléltethető (szemléltethető úgy is!) az egy nyelvcsaládon belüli nyelvek kölcsönös viszonya.

A finnugor nyelvészetben – szakkönyvekben, tankönyvekben, népszerűsítő könyvekben – gyakran és szívesen emlegetett példa az ún. finnségi nyelvek (finn, észti, karjalai, izsór, vót, vepsze, lív) laikusok által is felismerhető, hallható közeli rokonsága. A finn és az észti egyetemeken nincs is gond e téma tárgyalásakor, kitűnő könyvek, tanulmányok tömege segíti a tájékozódást, mutat rá a kisebb-nagyobb eltérések okaira, szabályszerűségeire.

Voltaképp ugyanez a helyzet az ún. permi nyelvek (zürjén, votják) esetében is, amelyek szintén meggyőzően illusztrálják a nyelv minden szférájában közeli rokonságukat. (A magyarázat: az említettek a nyelvcsaládon belül is sokáig együtt maradtak, máig egymás közelében s egymással kapcsolatban élnek.)

Ezek után már-már szinte érthetetlen, hogy a legjelentősebb, legrégebb írásbeliségű finnugor nyelv, a magyar, s legközvetlenebb rokonai: az általános ismertségben, nyelvük feldolgozottságát illetően igen kevésbé ismert vogul és osztják (az ún. obi-ugor) nyelvek együttesének – a többi rokon nyelvtől elkülönített – részletes, közös bemutatása voltaképpen nem történt meg. Pedig ők hárman jelentik az ugor nyelveket, az ugor-ságot.

Az összefoglaló finnugor nyelvészeti kézikönyvekben, etimológiai szótárakban szinte vadászni kell a speciális ugor jelenségekre, amelyek pedig rendkívüli mértékben érdekelnék a magyar olvasókat, a magyar szakos egyetemistákat (akik nem finnugor szakosok, de természetes módon érdeklődnek a finnugor nyelvrokonság iránt).

Ne feledkezzünk meg arról, hogy nem lehet minden magyar értelmiségi egyben nyelvész is, aki vaktában is rányúl (pl. otthonában) valamely szakfolyóirat adott évfolyamára. Az obi-ugor nyelvek iránti érdeklődés oka egyszerű: nyelvünknek csupán távoli rokona a finn. Ez tény. De ha így van, akkor mennyivel, miben és miért közelebbi a két kis szibériai nyelv, amelyekről keveset tud a világ, beszélői csekély lélekszámúak s kultúrájuk is idegen lett – számunkra is? Itt tehát túl szélessé vált a szakadék – térben, időben is – a közvetlen nyelvrokonok között, s az átvezető híd megépítésére hosszú ideig voltaképp nem mutatkozott szándék. E tekintetben sajnálatosan s érthetetlenül nagy a hiány, az elmaradás, főként finnugrisztikánk egyéb, igen jelentős teljesítményeihez mérten. Magam, mint nem nyelvész, de mint a finnugrisztika művelője úgy látom – sértődés ne essék! –, hogy magyar nyelvtörténezeink nem ismerik m e g f e l e l ő szinten és mélységben az obi-ugor nyelveket (nyelvjárásokat!), s az ezekre vonatkozó kutatási eredményeket; obi-ugristáink pedig h a s o n l ó k é p p e n nem eléggé tájékozottak a magyar nyelvtörténetben, nyelvemlékekben, nyelvjárásokban s az idevágó szakirodalomban. Az elmúlt évtizedekben nem egyszer tettem kísérletet hazai ugor párbeszédre (különbéle bizottságok tisztségviselőjeként), de a résztvevők barátságosan elbeszélgettek egymás mellett.

Megítélésem szerint ezen a területen Honti László tett és tesz (az utóbbi két évtizedben) érdemi lépéseket. Itt olvasható tanulmányaival távlatokat villantott fel, újabb kutatásokat kezdeményezett (l. az „Ugor műhely” konferenciáit az MTA Nyelvtudományi Intézetében, ill. néhány ifjú nyelvész ugor tárgyú publikációit).

Minden olvasó nevében köszönöm Honti Lászlónak, hogy sorozatunk rendelkezésére bocsátotta írásait, amelyeknek elérése és elolvasása a nehezen hozzáférhető, kis példányszámú forrásokban még az érdeklődő számára is gondot okozott volna (ellentétben némely fiatal, de ugyancsak ortodox szemléletű kolléga vélekedésével).

S végezetül: a Budapesti Finnugor Füzetek minden egyede magyar nyelvű. Felesleges állandóan és mindenkitől az idegen nyelvek tudását és idegennyelv-tudásának alkalmazását elvárni. A szakemberek nyelvek tucatján megértik, ami szükséges számukra. Mindennél (zárt és nyílt *e*-vel egyaránt) fontosabb azonban, hogy az alapművek (tehát a füzeteinkben megjelenők) egészükben legyenek olvashatóak anyanyelvünkön.

A fanyalgó kritikuskokat arról is tájékoztatom: sorozatunk első füzeteit ugyan oroszról fordítottuk, de k é z i r a t b ó l, amelyeket a szerzők felkérésünkre készítettek.

ELŐSZÓ

E füzet három olyan tanulmányt tartalmaz, amelyek már másutt részben vagy egészben megjelentek. E füzetben való újbóli publikálásukat Domokos Péter kezdeményezte. Mindegyiknek központi témája a magyar és legközelebbi rokonai, vagyis a vogul és az osztják közti kapcsolatok vizsgálata. Azért volt szükséges az évek folyamán ezen kérdéskör ismételt taglalása ezekben a tanulmányokban és legalább érintőlegesen egyéb írásaiban is, mert szüntelenül felbukkannak a szakirodalomban olyan vélekedések, amelyek kétségbe vonják vagy éppen tagadják e három nyelvnek az uráli nyelvcsaládon belüli szorosabb kapcsolatát. Úgy tűnik azonban, a kétkedők gyakran nemcsak e nyelveket és a köztük fennálló viszonyokat nem ismerik eléggé, hanem a kérdéssel kapcsolatos szakirodalom megismerésére sem vesztegettek kellő időt. E dolgozataim újbóli és együttes publikálásával az érdeklődők megismerkedhetnek e problémakörre vonatkozó nézeteimmel, az ugor és obi-ugor egységgel kapcsolatos legfontosabb pro és kontra érvekkel. Az egyes írások végén található bibliográfiák a további tájékozódáshoz nyújtanak segítséget.

Az időbeli távolság az első és a harmadik tanulmány közt közel húsz év, aminek következtében kisebb részletkérdésekben bizonyos felfogásbeli különbség is észlelhető. Közülük az első kettő először hazai folyóiratokban jelent meg:

1. *Az ugor nyelvek jellemző vonásai (Észrevételek az ugor egység kérdéséhez).* NyK 81 (1979): 225–245; angolul: *Characteristic Features of Ugric Languages (Observations on the Question of Ugric Unity).* ALH 29 (1979): 1–26.
2. *Zur ugrischen Lautgeschichte (Beiträge zur relativen Chronologie einiger Lautwandel in den ugrischen Sprachen).* ALH 33 (1983): 113–122.

Ezek lényegében változatlan formában szerepelnek itt, csak az első kiadás idején még megjelenés előtt állott munkák bibliográfiai adatait pótoltam, és korrektúrajegyzetek formájában utaltam azon későbbi írásaimra, amelyekben egyes részletkérdéseket bővebben fejtettem ki.

Harmadik tanulmányom eredetileg előadásként hangzott el az MTA Nyelvtudományi Intézete által szervezett „Ugor Műhely” (1997. szeptember 17–19.) című rendezvényen 1997. szeptember 17-én. Ez az írásom az előadások kötetében is meg fog jelenni, ill. kissé rövidített változata finn nyelven már meg is jelent:

3. *Ugrilainen kantakieli – erheellinen vai reaalinen hypoteesi? MSFOu. 228: 176–187.*

Végezetül köszönetet mondok a Numi-Tórem Finnugor Alapítványnak és a Budapesti Finnugor Füzetek felelős szerkesztőinek, azaz Domokos Péternek és Klima Lászlónak, hogy lehetővé tették írásaim újbóli közzétételét. Hálás köszönetem illeti továbbá Kubínyi Katalint a második tanulmány magyar nyelvre fordításáért és Janurik Tamást, a sorozat technikai szerkesztőjét írásaim számítógépre viteléért és sok vesződéssel járó technikai megformálásáért.

Udine – Budapest, 1998. szeptember 30.

HONTI LÁSZLÓ

Az ugor nyelvek jellemző vonásai

(Észrevételek az ugor egység kérdéséhez)

0. Az anyanyelvünk hovatarozásáról folytatott viták során a múlt században egyértelműen tisztázódott, hogy a magyar nyelv a ma finnugornak (vagy még tágabb keretekben gondolkodva: urálinak) nevezett nyelvcsalád tagja. Abban is egyetértés mutatkozott, hogy a finnugor nyelvcsalád legtávolabbi tagjai a finn és a magyar, ez utóbbi pedig a vogullal és az osztjákkal alkot egy csoportot, legfeljebb ott merültek fel nézetkülönbségek, hogy ugyanezen csoportba sorolandók-e a permi nyelvek is, vagy sem. RASMUS RASK voltaképpen a mai felfogásnak megfelelően osztályozta a finnugor nyelveket: 1. finn néposztály (finn, inkeri, karjalai, aunusi; észti, lív – lapp – cseremiszi, mordvin), 2. jugor népcsoport (magyar – vogul – kondai és obi osztják), 3. bjarmai néposztály (zürjén – permi [o: permják]) – votják (RASK 1834: 13, 28, 40). SJÖGREN a zürjént a finnügyi csoport rokonságába utalta (SJÖGREN 1830: 458). CASTRÉN pedig már négy csoportot állapított meg, a volgai nyelvek önálló egységet alkotnak nála (l. DONNER 1879: 4.). HUNFALVY a finnt és a lappot, illetve az összes többit vélte együvé tartozónak (1864: 262 kk.), később viszont a két nagy csoport közé helyezte a lappot (1876: 224). Ettől alig tér el AHLQVIST felfogása: a nyugati csoportba tartozik a finnügyi és a keletiehez legközelebbi lapp, a keletibe pedig a nyugatihoz legközelebbi mordvin és az összes többi (AHLQVIST 1875: II). BUDENZ a lappot, valamint az obi-ugort, a permit és a magyart az ún. északi, míg a többit az ún. déli csoportba helyezte (BUDENZ 1873–1881: 383 és 1879). A voltaképpen ma is elfogadott klasszifikációt OTTO DONNERNAK (1879: 156) köszönhetjük.

A rokonsági rendszert tükröző valamennyi fenti nézetben közös az, hogy egyfelől a magyart, a vogult és az osztjákat, másfelől a finnügyi, a volgai nyelveknek legalább egyikét és legtöbbször a lappot együtt említik. Otto Donner, aki számos szempont figyelembevételével elemezte és osztályozta a finnugor nyelveket, megállapította, hogy a finn nyelvészek általánosan elfogadták azt a tételt, miszerint a finnügyi, a lapp és a volgai nyelvek szorosabb egységet alkotnak, anélkül hogy ennek bizonyítását öelötte megkísérelték volna (DONNER 1879: 8).

0.1. A magyar nyelv szempontjából ugyancsak izgalmas kérdés, mikortól és milyen megfontolásokból kapcsolták össze a vogullal és az osztjákkal mint (legközelebbi) rokonaival. A magyarok *hungarus* stb. neve és az obi-ugorság *jugor* megnevezése, ezek egybecsengése nem kis szerepet játszott abban, hogy az ezen népek közti rokonságot a 15. századtól kezdve egyre gyakrabban emlegetik (ZSIRAI 1937: 475 kk.; GULYA 1974b: 56 kk.). Zsirai úgy vélekedett (1937: 144–145), hogy e két megnevezés biztosan összefügg egymással, a zürjén etimológiai szótár írói is lehetségesnek vélték ezt (ESK 112 *jegra*). SETÄLÄ (1926b: 167) és VASMER (1973: 147, 527) valószínűt-

lennek látja, hogy összetartoznék a magyarok óorosz *ugrin* (~ latin *hungarus*) nevével a *jugor* megjelölés. „Az *ugor* szónak magyart–vogult–osztjákat összefoglaló értelemben való műszói használata szintén azon a feltevésen alapszik, hogy a vogul–osztják jelentésű régi *Ugra*, *Jugria* egy töről sarjadt az *ungri*, *Hungaria* stb. névvel” (ZSIRAI 1937: 142–143). A 15–16. században AENEAS SYLVIUS PICCOLOMINI, MATHIAS DE MIECHOV és HERBERSTEIN terjesztették a ma ugorként számon tartott népek rokonságának gondolatát (PÁPAY 1922a: 3; ZSIRAI 1937: 475–477; GULYA 1974b: 56–57). A STRAHLENBERG gyűjtötte nyelvi anyag ismeretében e nyelvek etimologizálása is kezdetét vehette, és FISCHER ennek alapján az etimológiákon túlmenően szabályos hangmegfelelésekre is rámutatott, így ő tekinthető az ugor nyelvrokonság bebizonyítójának (PÁPAY 1922a: 11; ZSIRAI 1937: 490–491). Zsirai megemlíti, hogy HUSZTI ANDRÁS történetíró Strahlenberg nyomán a vogulokat és az osztjakokat említi a magyarok legközelebbi atyafiaiként az „Ó és Ujj Dácia, azaz Erdélynek régi és mostani állapotjáról való História” c., 1735–1736-ban írt, 1791-ben megjelent művében (1937: 487–488). REGULY, aki nem csak másod- és harmadkézből való adatok révén ismerkedhetett meg az obi-ugor nyelvekkel, már meggyőződéssel vallotta és hirdette ugyanezt (ZSIRAI 1937: 517–158), de – tudomásom szerint – nem foglalta össze a bizonyítékokat. Nyilván ezzel is magyarázható, hogy Hunfalvy az ugorok közé sorolta a permieket és a volgaikat is, és nem szólt arról, hogy a rokon nyelvek közül melyek állnak a magyarhoz legközelebb.

0.2. Ilyen előzmények után OTTO DONNER „Die gegenseitige Verwandtschaft der finnisch-ugrischen Sprachen” c. tanulmánya tisztázta véglegesen a finnugor családfát: hang- és alaktani kritériumok alapján állapította meg a rokonsági fokokat. Elsősorban a finn–permi nyelvekre koncentrált, az osztjakra, a vogulra és a magyarra kevesebb figyelmet fordított (DONNER 1879: 9), de még ez is elegendőnek tűnik számára ahhoz, hogy a magyar és a vogul között szorosabb kapcsolatokat lásson, mint a magyar és az osztják között (i. m. 150). „Finnugor rokonságunk” c. könyvében Zsirai így értékelte Donner eredményeit: „A Donner munkájának megjelenése óta eltelt félszázad alatt jelentékeny fejlődésen ment keresztül a finnugor nyelvtudomány, ... mégis el kell ismernünk, hogy Donner legfontosabb megállapításai – pl. a finnugor alapnyelv kettéágazásáról szóló tanítása is – mai ismereteink szerint is helytállnak. Aki a finnugor nyelvek szétválását ma családfaszerűen akarja szemléltetni, csak egyes részletekben tér el a Donner-féle rajztól” (ZSIRAI 1937: 138). Az azóta eltelt majdnem újabb félszázad eredményeinek fényében is alapvetően helyesnek tekinthetjük a Donner megrajzolta családfát.

Idézett munkájában Zsirai így nyilatkozik az ugor nyelvekről: „A finnugor egység fölbomlása után a testvértörzsektől elszakadt ugorok (a magyarok–vogulok–osztjakok ősei) nyilván huzamosabb ideig élhettek együtt...” (ZSIRAI 1937: 14; kieme-

lés tőlem: H. L.). „Az ugor alapnyelvi változások és fejlődések sem mennyiség, sem minőség tekintetében nem olyan súlyosak, hogy ezen az alapon a magyar–vogul–osztják együttélés idejét túlságosan hosszúnak és nyelvtörténeti szempontból különösen termékenynek, jelentősnek tekinthetnők. Valószínűleg laza volt az ugor csoport tagjainak egymáshoz való kapcsolata...” (i. m. 147; kiemelés tőlem: H. L.; l. még ZSIRAI 1943: 34).

Hogy ez a „huzamosabb”, illetve nem túlzottan hosszú együttélési időszak mégis kétezer esztendő tész ki szerinte, a következőkből derül ki: „sokkal könnyebb egyet-mást megnyugtatóan megmagyaráznunk, bizonyos ellentmondásokat megszüntetnünk, ha a finnugorság kettéágazását ... a Kr. e. II. évezred közepére tehetjük” (1937: 140), továbbá: „A Kr. u. 460-as években az avarok elől menekülő szabirok zúdulnak ... Szibéria nyugati részére, s a bolgár-törökök ősi földjükről kiűzve levándorolnak a Kaukázus felé. Velük költözik a ... magyarság is” (i. m. 150).

Az együttélés időtartama számunkra most nem is különösebben fontos, hiszen az utóbbi két–három évtizedben történtek többé-kevésbé megnyugtató kísérletek a periodizációra. Sokkal lényegesebb megállapítása Zsirainak, hogy az ugor nyelvi újítások, sajátosságok meglehetősen gyérek. Ezek száma nála valóban nem sok: 1. a finnugor *s és *š hasonló fejlődése, 2. a *t* locativusrag (pl. *Kolozsvárt*), 3. a *nott*, *nól*, *ni* nyelvjárási ragfűrtas, 4. „egyebek közt” a *p* mozzanatos képző (pl. *állapodik*), 5. az *l* műveltető képző (pl. *forral*) és 6. a *h* igeképző (pl. *bűnhődik*), 7. a ’hét’ számnév megjelenése, 8. a lőtartás szókinccse. „Általában tárgyias igeragozásunkat is ugor fejleménynek szokták tekinteni, bár e fölfogás ellen komoly érveket lehetne fölhozni: az alany és a tárgy személyét jelölő ragok jórészt mások a magyarban, mint a vogulban–osztjában, a pusztá szerkezeti egyezés pedig magában nem döntő bizonyíték a közös eredet mellett” (i. m. 147–150).

Ez bizony csakugyan soványka bizonyíték, ha az ugoroknak nevezett három rokon nyelv viszonylag közeli kapcsolatait szeretnénk igazolni. Legfeljebb Zsirainak az „egyebek közt” kitétele sejteti, hogy ez a bizonyítékoknak korántsem teljes listája. Valóban ez a helyzet, hiszen a Donner-féle eredmények között vannak olyanok, kétségtelenül helyesek, amelyeket Zsirai nem említ meg, úgymint a magyar *tal(an)tel(en)* ~ vogul *tal* fosztóképző és a finnugor korinál teljesebb számnévrendszer.

Azok az időközben megjelent szakmunkák, amelyek népünk és nyelvünk e távoli múltjára is kitérnek, meglehetősen szkepticizmussal szólnak az ugor közösség, az ugor nyelvi egység hajdani meglétéről. Úgy tudom, hogy Zsirai említett könyve előtt nyomtatásban nem látott napvilágot ilyen jellegű nézet, hiszen SETÄLÄNÉL (1926a: 61–62, 1926b: 169–170) a kétségnek még semmi jele. Donner műve az első és utolsó olyan munka, amely a hangtan, az alaktan és a szókészlet együttes vallomásából kiindulva (vö. DONNER 1879: 8) osztályozta a finnugor nyelveket. Az őt követő finnugristák

voltaképpen az ő eredményeit fogadták el, legfeljebb egy-egy részlettel gazdagították a képet (SETÁLÁ 1926a: 61–62; SZINNYEI 1922, 1927; ZSIRAI 1937). Úgy látom, hogy a Szinnyei hivatkozott könyveiben található közös ugor vonások korántsem teljes, esetlegesen összeállított, elszórva megtalálható tára volt a kételkedők számára a kiinduló alap.

0.3. A II. világháborút követő években az ugor egység kérdésével kapcsolatban mással, mint a kétségeket hangoztató nézetekkel, alig találkozunk. Pontosabban fogalmazva: az ugor kort ugyan 1000 évnél hosszabbnak ismerik el, de a magyarság ősei legfeljebb igen gyér kapcsolatban lehetnek az obi-ugorság elődeivel, amit az elenyésző számú közös, ugoros vonás igazol (HAJDÚ 1962: 86–87, 1972: 28–29; SAUVAGEOT 1975: 148; JANURIK 1976: 20–22). A legutóbbi időben olyan nézet is ismeretessé vált, hogy az obi-ugorság egykori nyelvi egysége pusztán fikció (GULYA 1977). Tudtommal csak DÉCSY tett olyan nyilatkozatot, amely még csak nem is sugallja a kételkedést (DÉCSY 1965: 169–172). Mivel érdeklődésem középpontjában az obi-ugor nyelvek állnak, történeti hang- és alaktanukkal foglalkozom, saját munkám szempontjából is kívánatosnak vélem megvizsgálni, hogy bizonyos kérdések megítélésében várhatók-e a magyar nyelvtől és nyelvtörténetől több segítséget, mint pl. a finn-permi nyelvektől. Persze a magyar sem kínálhat egyelőre olyan mértékű segítséget, mint amennyire képes lehetne: nyelvtörténészeink érdeklődése legfeljebb a legrégebb szövegemlékeink korára terjed ki, pedig az azt megelőző nyelvtörténeti események feltárása alapvető fontosságú volna (így pl. BÁRCZI 1974: 13; GULYA 1977: 115). Az obi-ugor nyelvek felől nézve sem mondható a helyzet rózsásnak: a történeti hang- és alaktani kutatások eredményei egyelőre még nem nyújtanak minden tekintetben biztos alapot a korábbi nyelvéllapot vizsgálatához, obi-ugor mondattani kérdésekkel pedig alig foglalkoztak az egymást követő nemzedékek.

1. Az alábbiakban az előmunkálatok hiányossága ellenére megkísérlem megvizsgálni azokat a Szinnyeitől és Zsiraitól kezdve felsorolt érveket, amelyek mennyiségünkél és minőségünkél fogva majdnem inkább ellenérvül szolgáltak az ugor alapnyelv és egység megítélésükor. Ezen túlmenően igyekszem rámutatni olyan tényekre, amelyek esetleg elősegítik a kérdés majdani kielégítő megválaszolását.

1.1. Először azokat, az ugor együttélés mellett szóló állítólagos bizonyítékokat veszem sorra, amelyek szerintem tévesek, semmit sem bizonyítanak.

1. Az *ä* és az *ā* (= m. *a*, *á*) ugor kori eredetét GULYA hangoztatja (1969, 1974a: 53). Az ezzel a kérdéssel foglalkozó tanulmányában GULYA (1969) azonban a) előzetes obi-ugor hangtörténeti tanulmányok végzése nélkül kívánt az ugor alapnyelv egy részproblémájának a közelébe férkőzni, b) az egyes obi-ugor nyelvi adatokat önkényesen értelmezte (l. pl. a m. *hattyú*, *tat* osztyják megfelelőivel kapcsolatos állítást, i. m. 347), c) a hangváltozások vizsgálatának megkerülését célzó magánhangzó-váltakozás-

sal kívánja – STEINITZ-re hivatkozva – az ugoron belüli viszonyokat és a finn–permi–ugor megfeleléseket magyarázni. Aligha lehet kétséges, hogy mielőtt nem tisztázzuk az ugor alapnyelv magánhangzóinak rendszerét, nem nyilatkozhatunk arról, volt-e kvantitásbeli oppozíció, illetve az esetleges rövid, alsó nyelvállású veláris magánhangzó labiális avagy illabiális volt-e.

2. A névszók tővégi vokálisai mind a három ugor nyelvben lekoptak, ez azonban GULYÁVAL ellentétben (1974: 53) nem lehet ugor kori, hiszen mind a magyar, mind a vogul nyelvemlékek arról tanúskodnak, hogy már e nyelvek külön életében történt meg e magánhangzók eltűnése.

3. DÉCSY az ugoros vonások közt említi (1965: 169), hogy a többi finnugor nyelv *č*-jének az ugor nyelvekben „bizonyos esetekben” *š* felel meg. Ennek igazolására a *m. sok* szót és megfelelőit idézi. Tudvalevő azonban, hogy az obi-ugorban csak a keleti és részben a déli osztják nyelvjárások őrizték meg a *č*-t, de a *sok* osztják megfelelőjeként idézett (déli) osztják adat zürjén jövevényező (l. MSZFE 1978: 554). Így a keleti osztják *č* kizárja a dezaffrikáció ugor kori voltát, továbbá a korábbi *č*-nek legfeljebb a magyarban felel meg „bizonyos esetekben” *s* (ɕ: ʂ): KÁLMÁN (1968: 228) és JANURIK (1976: 22) még kategorikusabban fogalmazva az ugor korra datálja a *č > *š változást.

4–5. A finnugor *-*k*-nak ugor *ɣ-vé válása és a finnugor gemináták ugor kori rövidülése (KÁLMÁN 1968: 228; JANURIK 1976: 22) alaptalan feltevés, mivel a) a finnugor *-*k*- és *-*kk*- folytatói nem mutatnak egyértelműen kétféle képviselőt (vö. COLLINDER 1960: 77 kk.), b) a finnugor *-*tt*- és *-*pp*- gemináták egyszerűsödése az ősmagyar korán előbb nem mehetett végbe, amit minden kétséget kizáróan bizonyít az a tény, hogy a magyarban más folytatóik vannak az uráli/finnugor geminátáknak, mint a nekik megfelelő rövideknek.

6–7. A finnugor *δ > ugor *l és a finnugor *δ' > ugor *l' változás (KÁLMÁN 1968: 228, 229; JANURIK 1976: 22) nem lehet ugor kori, mert a) a *δ'-nek az osztjában *j*, az *l'-nek pedig *l' a folytatója (l. COLLINDER 1960: 62, [részben tévesen:] 71, 109–110, 122), sőt a *δ' > *j* változás csak az obi-ugor egység megszűntével következett be, mivel a vogulban a *δ' helyén *l*' áll (COLLINDER: uo.), b) ha ily módon a *δ' változásával csak az egyes ugor nyelvek külön életében számolhatunk, ugyanez vonatkozik a *δ > *l*-re is, mivel a *δ* – *δ*' oppozícióban a *δ* a jelöletlen hang.

8. DÉCSY szerint a *m. vész-hv̄v-hv̄e* ~ *vog. wiɣ-hwi* stb. (~ osztj. *wej-hwe* stb.) típusú igék tótani rokonsága is az ugor sajtások közé tartozik (1965: 170). Nem valószínű, az ilyen ige-tövek ugyanis fgr. *k-ra vagy *ɣ-ra végződtek, amely már e nyelvek külön életében fejlődhetett $\emptyset$ -vá. A *m. v* (BÁRCZI 1958b: 51), a *vog. ɣ* (LIIMOLA, közli ITKOKEN 1949: 46) és az osztj. *j*, *ɣ* másodlagos. Ezt igazolhatja, hogy a fenti ige-töben a *vog. ɣ*-val szemben osztj. *j* található, más, hasonló igékben pedig *ɣ*-nak *ɣ* felelhet meg.

9. A *t* locativusragot eleinte csak az ugor nyelvekből mutatták ki (SZINNYEI 1922: 62–63, 1927: 130; vö. ZSIRAI 1937: 147), később azonban finn–permi nyelvbeli ragokkal egyeztették (ZSIRAI 1937: 69, jegyzet; LAKÓ 1951: 210–211, 1951–1952; LIIMOLA 1963: 54; HAJDÚ 1973: 121).

10. DÉCSY (1965: 170) az ugor sajátosságok közt említi, hogy mindhárom nyelvben kialakult egy 'es gibt nicht' jelentésű, másodlagos „tagadóige” (m. *nincs*, vog. *ati* [ɔ: ətʲ, ətʲəm, ətʲəm stb.], osztj. *antem* [ɔ: ɛntim, ɛntqm]), bár hozzáfűzi, hogy valószínűleg párhuzamos fejlődésről van szó. Mint ilyen azonban nem lett volna szabad a kérdéses fejezetben említeni. Megjegyzendő, hogy a tagadó igét megőrzött permi nyelvekben is van 'ist nicht, nicht' jelentésű tagadószó (RÉDEI 1969: 326). Igaz ugyan, hogy az ugor nyelvekben nincs valódi tagadó ige a finn–permi ággal szemben (MAJTINSKAJA 1966: 317), de az ugor alapnyelv korában még valószínűleg volt (RÉDEI 1970).

11. Az ugor kori szókincsbe szokták sorolni *kengyel* szavunk *kengy-* elemét (pl. MUNKÁCSI 1901: 399–400; SZINNYEI 1927: 58; JANURIK 1976: 22, de vö. ZSIRAI 1937: 148) ennek téves voltáról l. az MSzFE (1971: 351) állásfoglalását.

12. DÉCSY a m. *hétfő* és a 'vasárnap' jelentésű vogul és osztják szók azonos elemekből való megszerkesztését is az ugorra vetítette vissza (1965: 171). Ezek azonban nagy etimológiai szótárunk szerint a magyar kifejezéstől függetlenül keletkezett alakulatok (TESz. 1970: 102).

1.2. A következőkben megkísérlem számba venni azokat a rokon vonásokat és szókincsbeli egyezéseket, amelyek az én megítélésem szerint az ugor nyelvi egység mellett szólnak.

1–2. A finnugor *s és *š egybeesését *s-szé és ennek *ʒ-vá változását, a finnugor *š-nek *s-szé válását az ugor korban lezajlott eseményként szokták értékelni (ZSIRAI 1937: 146; STEINITZ 1944: 28; COLLINDER 1960: 58, 61, 99, 100, 102; HAJDÚ 1973: 104–105; GULYA 1974a: 53). Az utóbbi időben H. KATZ annak a véleményének adott hangot, hogy az *s > *ʒ nem mehetett végbe az ugorban, mert 1. a szóbelseji fgr. *s > m. *sz* (*fészek*) képviselése ennek ellentmond, 2. az obi-ugor (ősosztják) iráni jövevény-szavaiban még *s > *ʒ változással kell számolnunk, 3. e₃y *ʒ > *h (> $\emptyset$ a magyarban) fonetikailag valószínűtlen (1973: 283). Természetesen lehet, hogy KATZnak igaza van, 1. de egy etimológia hangtani tanúságtétele, bármilyen biztos is az a szóegyeztetés, olyan soványka bizonyíték, hogy alig van súlya, 2. noha a 'Panzerhemd' csak az osztjából, a 'Schlitten' pedig csak a keleti osztjából van adatolva, ez még aligha bizonyíték, hogy az ősosztják kornál nem régibb átvételekről van szó, 3. lehet ugyan, hogy a *ʒ* > *h* változás „valószínűtlen”, de pl. Bergsland úgy vélekedik, hogy a fgr. *š-nek a déli lappban található *h*-képviselője *ʒ-n keresztül fejlődött, és óskandináv *p* (*ʒ*) helyén is déli lapp *h* található (BERGSLAND 1962: 39, 1967: 43–44; vö. még COLLINDER 1960: 61–62).

3. Úgy vélem, az ugor egység nyelvi bizonyítékai között említhető a **kš* illetve a **kš* eltérő képviselete a magyarban, a vogul és az osztják nyelvjárásokban. Lazicius azzal számolt, hogy a **kš* > **χš*, **kš* > **kš* fonémahasadás ugor kori, méghozzá az ugor alapnyelvi nyelvjárásoknak csak egy részében ment végbe, és a mai képviseletek a nyelvjárások keveredésével alakultak ki (LAZICIUS 1932: 86 kk; 1938: 32). A fonémahasadást az ugorra visszavetíteni valóban indokolatlan (vö. BÁRCZI 1958a: 123, 1968). Úgy tűnik, igaza van VÉRTES EDITnek, amikor így ír: „Mínthogy egyetlen finn–permi nyelvben sem hasadt a szókezdő **k-* palatális és veláris változatra, e folyamat viszont valamennyi ugor nyelv bizonyos nyelvjárásaiban bekövetkezett, így az ugor nyelvjárások egy részében legalábbis már megindulhatott az a fejlődési folyamat, hogy a *kš* ~ *kš* szókezdetek fonetikai különbsége élesebbé vált, mint volt a finnugor alapnyelvben” (1960: 13), legfeljebb a nyelvjárási szintre vonatkozó megszorítás mellőzhető, semmi nem szól ugyanis sem mellette, sem ellene.

4. A fgr. **η* ~ ugor **ηk* szórványos megfelelés ugor kori hangváltozást tükröz (LAKÓ 1968: 79–80; KÁLMÁN 1968: 228; JANURIK 1976: 22). Valóban arra következtethetünk, hogy az intervokális **η* az ugor korban kezdett **ηk*-vá fejlődni, pl. m. *egér*, *fog* 'Zahn', *fogoly*, *jég*, ez azonban az ugor közösség felbomlása után is folytatódott oly módon, hogy csak az egyik ágon találkozunk az **ηk* folytatóival, pl. m. *ág*¹, *ég* 'brennen', *fog* 'fangen', *szárguld*, *tégéz*, *zug*, illetve *fej*, *szőke*. E tendencia szórványos voltáról tanúskodik az is, hogy némely szókra sem a magyarban, sem az obi-ugorban nem terjedt ki: *hó* 'Mond, Monat', vö.

5–6. DÉCSY ugor sajátosságként értelmezi, hogy a m. *szēm*-ben és obi-ugor megfelelőiben *m* felel meg a fgr. **lm* mássalhangzó-kapcsolatnak (1965: 169). Ilyen képviselete van a m. *csomó*-ban (obi-ugor megfelelői nincsenek), a *nyom*-igében (ennek azonban bizonytalan obi-ugor megfelelőiben [MSzFE 1978: 488–489] *lm* található). Hasonló a helyzet a m. *szív*-vel és családjával. E szóban azonban fgr. **δVm* volt, vö. fi. *sydän*. Az eredetileg ugyanilyen hangkapcsolatot tartalmazott m. *velő*, vog. *wälam*, osztj. *wälam* viszont megőrzi az (**δ* >) *l*-t. A m. *hamu* obi-ugor megfelelői is megőrizték mindkét mássalhangzót, illetve folytatójukat: vog. *köl'am*, *χül'am*, osztj. *kajam*, *χajam* < ugor **kš δ'smš*.

7. A m. *három* és a vog. *kōram*, *χūrām* *r*-jét a többi nyelv (többek között az osztják *kolam*, *χolam*) *l*-jével szemben nehéz volna pusztán véletlennek, konvergenciának magyarázni, lévén az *l* > *r* változás a finnugor nyelvekben szokatlan. Valóban arról lehet szó, hogy többek között ez a jelenség arra utal, hogy a magyar esetleg némileg közelebb áll a vogulhoz, mint az osztjához – GULYÁVAL (1977: 117–118) ellentétben (l. alább).

8. A m. *in, nyíl, nyirok í, i* vokálisa korábbi *i-ből ered, a vogul megfelelőkben szintén veláris, illabiális, nem alsó nyelvállású magánhangzóval számolhatunk az ősvogulban, továbbá az obi-ugor alapnyelvben is (HONTI 1982: 29–30).

9. K. SAL ÉVÁval ellentétben úgy vélem, hogy amikor mindhárom ugor nyelv vagy a magyar és egy obi-ugor nyelv palatális labiális vokálisra utal, akkor nem utasíthatjuk el az ugor alapnyelvi palatális labiális vokális meglétét (amely ugyan nem ugor kori újítás, de e magánhangzó megőrzése mégis alkalmasnak látszik az ugor nyelvek rokonságának bizonyítására). Egyrészt Sal úgy véli, hogy az általa vizsgált 128 magas hangrendű ugor etimológiából 19 adat ilyen vokálissal kevés (1968: 456); valójában ez 15 %, tehát korántsem elhanyagolható arány, bár egy-két szót a magánhangzó labialitásának másodlagos volta miatt valóban törölni kell (i. h.). A fennmaradókkal kapcsolatban így nyilatkozik: „Itt felmerül az ugor, sőt a finnugor labialitás kérdése is. Az ilyen egyezések arra mutathatnának, hogy lett volna egy kicsi magyar nyelvjárás, amely néhány szóban megőrizte volna az elülső labiális magánhangzót” (i. m. 357). Ezen feltevés mellett – SAL-lal ellentétben – semmiképpen sem hozható fel érvnek, hogy a magyarban vannak olyan *ü*-t vagy *ö*-t tartalmazó szavak, amelyek rokon nyelvi megfelelőiben illabiális vokálist találunk. A labiális vokális mellett szólnak viszont azok a magyar tag nélküli etimológiák is, amelyekben mind a finn, mind az obi-ugor palatális, illabiális magánhangzót tartalmaz: finn *kynsi* ~ osztj. *kõñč* ~ vog. *kũñš* 'Nagel', finn *sysi* ~ osztj. *sõj* ~ vog. *sũl̄i* 'Kohle'.

10. Az adverbiumokban és névutókban található *l* ablativusrag kétségtelenül ugor kori (LIIMOLA 1963: 167 [uo. utalás másoknak e rag távolabbi rokonságával kapcsolatos, megalapozatlan nézeteire]; GULYA 1974a: 54; JANURIK 1976: 22), pl. m. *alól, közül*, vog. *kotal, χotal* 'honnan', osztj. *talta* 'innen'.

11. „A határozói igenevek önálló magyar nyelvi fejlemények”, állítja a magyar nyelv történetét bemutató egyetemi tankönyv (BÁRCZI – BENKŐ – BERRÁR 1967: 206). Továbbá: a magyar *va/ve* gerundiumképző az *óló* participiumképző alakváltozata volna, a *ván/vén* pedig az iménti *va/ve* és az *n* határozórag összetételéből jött volna létre (i. m. 326–327, 333). Úgy látom, inkább KISPÁLnak lehet igaza, aki a *va/ve* képzőt az egyébként uráli eredetű vogul-osztják *m* igenévképzővel hozza kapcsolatba, és az ezzel összefüggő m. *ván/vén*, osztj. *m̄in/min, man, m̄an* képzőt ugor örökségként tartja számon (KISPÁL 1968: 272). Meg kell azonban állapítani, hogy az osztják képző magánhangzó-eleme nem feltétlenül lativusrag; ennek az eredete homályos, mindössze az állapítható meg, hogy némely osztják névszóképzőkben egyes nyelvjárásokban felső, másokban viszont alsó nyelvállású magánhangzót találunk (SAUER 1967: passim).

12. Egy *nä- 'Nähe, Seite' jelentésű, uráli eredetű alapszóból (I. LIIMOLA 1963: 121; MSzFE 1978: 470–471) az ugor alapnyelv korában egy ragcsalád jött létre:

	loc.	abl.	all.
m.	<i>nott</i>	<i>nól</i>	<i>ni</i>
vog. T	<i>nāt/nāt</i>	<i>nāl/nāl</i>	<i>nālnā</i>
osztj. V	<i>nāt/nat</i>	–	<i>nə</i>

(még vö. SZINNYEI 1922: 65, 1927: 131, 133, 137; ZSIRAI 1937: 147; DÉCSY 1965: 169; HAJDÚ 1973: 123, jegyzet).

13. A momentán *p* igekezpőzt is ugor korinak szokták elismerni (SZINNYEI 1922: 110, 1927: 71; ZSIRAI 1937: 147; DÉCSY 1965: 170), pl. m. *állapodik, ülepedik*.

14. Ugor eredetűnek látszik a m. *bűnhődik, vénhedik* stb. *h* denominális igekezpője (SZINNYEI 1922: 116, 1927: 80; ZSIRAI 1937: 147; még vö. SZABÓ 1904: 38).

15. A m. *tal(an)ltel(en)* és a vog. *tālltāl* stb. ugor kori összetett caritívumképző *t* elemének vannak megfelelői a finn–permi nyelvekben és mindezek összefüggnek a finn–permi abessivusszal (SZINNYEI 1922: 91–92, 1927: 103–104; GÜLYA 1974a: 54; vö. DÉCSY 1965: 172; HAKULINEN 1968: 150–151).

16. A 'zwei' számnévnek van főnévi használatú alakváltozata mindhárom ugor nyelvben és ezt duális **k*-val képezik: m. *kettő* ~ vog. *kitij* ~ osztj. *kātkan*, (DÉCSY 1965: 169; MSZFE 1978: 361. ugyanitt további irodalom).

17. A m. *ő* névmásban egy **η* képző enyészett el, és ugyanezen képző rejlik a megfelelő vogul és az osztják névmásban (MSZFE 1978: 510). Nem lévén ez meg a többi rokon nyelvben, szintén az ugor vonások közé sorolom.

18. A m. *tetű* és obi-ugor megfelelői feltehetőleg ugor kori képzőt tartalmaznak (így MSZFE 1978: 631). Noha csak egy adatunkban jelentkezik e képző, mégsem lehet véletlen, hogy ugyanazon szóban ugyanazt a szuffixumot találjuk a három ugor megfelelő mindegyikében.

19. A m. *harkály -kály*, vogul megfelelőjének *-χej*, *-khaj*, az osztják szó *-χaj* eleméről az MSZFE közli, hogy képző (1971: 267). Ez az osztjában elég közönséges képző (l. SAUER 1967: 154 kk.), a vogulból is van rá adat (vö. HONTI 1976: 109), ezért csábítóan tűnik a gondolat, hogy *harkály* szavunknak nemcsak a töve, hanem képzője is ugor kori, bár el kell ismerni, hogy egy adat sovány bizonyíték.

20. Az ugor nyelveket összekapcsolja a fővevekhez járuló birtokos személyjelek sorrendje is: *tő + Px + Cx*, míg a névutókon *tő + Cx + Px* is lehet a sorrend; példák ez utóbbira: m. *utánam* (< *út*), vog. *ām jōrtlām* 'velem' (< *jort* 'társ'), osztj. *ma χošajem* 'hosszám' (< *χoš*, vö. *χat*: *ejχat'jon* 'tizenegy' [MSZFE 1971: 304–305]) (SZINNYEI 1922: 102–103; DÉCSY 1965: 169; HAJDÚ 1973, 70–71; GÜLYA 1974a: 54; SEILENTHAL 1976: 4).

21. Régóta ismert tény, hogy míg a finn–permi ágból csak a mordvinban van alanyi és tárgyas ragozás, addig az ugor nyelvcsoporthoz mindhárom tagja ismeri a határo-

zatlan és határozott tárgynak az igeiakon való tükröztetését. Nem kevésbé tudott dolog, hogy a kétféle ragozási rendszer igealakjai más-más alaktani eszközökkel vannak megszerkesztve mindhárom nyelvben, mindössze abban egyeznek meg, hogy az (egyes számú tárgyra utaló) egyes számú 3. személyű igealakok a megfelelő személyes névmás agglutinációjával jöttek létre; az alanyi és tárgyas ragozás használatának szabályai nyelvenként (de legalább a magyar és az obi-ugor tekintve) eltérnek egymástól. Mivel más, csak egyféle ragozást ismerő rokon nyelvekben is vannak az e. sz. 3. sz. igealaknak személyes névmás agglutinációjával és anélkül kialakult változatai, némelek e kettősséget esetleg az uráli korig is visszavetíthetőnek vélik (HAJDÚ 1973: 74 kk.; GULYA 1974a: 54–55), mások ugor örökségnek tartják (DÉCSY 1965: 170) vagy legalább a csíráinak a létrejöttét az ugor korra datálják (JANURIK 1976: 20–22), ismét mások még ezt is tagadják (LAKÓ 1968: 18–19; SAUVAGEOT 1975: 148). Noha BÁRCZI (1963b: 57–58; I. még BERRÁR 1957: 175–176) a névszói és az igei személyjelölést ősmagyar korinak tekinti, de a három rokon nyelv eme közös vonását nem különítette el kategorikusan egymástól és egy furcsa, ellentmondástól terhes magyarázattal igyekezett a magyar és az obi-ugor közé hidat verni: „Alanyi és tárgyas igeragozás van a magyarban és a vogulban meg az osztjákban, ami azért kiemelhető, mert ezek a legközelebbi rokonai a magyarnak, ezekkel a nyelvekkel élt viszonylagos egységben legtöbbször a magyar nyelv. Ámde, bár a vogul és az osztják megkülönböztetik az alanyi meg a tárgyas igeragozást, mégpedig sokkal szigorúbban, mint a magyar, a kettő közti különbséget egészen más eszközökkel fejezik ki, mint a magyar, úgy hogy szó sem lehet arról, hogy a kettős ragozás még az ugor egység korában alakult volna ki. De valami kapcsolatnak mégis csak kell lennie a magyar és az obi-ugor jelenség között. Aligha lehet ezt másképp elképzelni, mint úgy, hogy az ugor gondolkodásnak volt egy különleges vonása, az, hogy megkülönböztette, külön funkciójúnak érezte a határozott és határozatlan tárgyat, noha az ugor együttélés idején még e megkülönböztetésnek lehiggadt nyelvi eszközei nem teremtődtek meg, legalábbis nem az igealakok” (BÁRCZI 1974: 11–12).

A kétféle ragozás esetleges uráli/finnugor eredetéről legfeljebb mint hipotézisről beszélhetünk, az azonban nem lehet véletlen, hogy mindhárom ugor nyelvben van tárgyas ragozás, és az e. sz. 3. sz. igealak ragja megfelelő személyes névmásból agglutinálódott. A keleti osztják nyelvjárásokban azonban mutató névmási eredetű *tə(γ)* személyragot is találunk (STEINITZ 1938: 697; HAJDÚ 1973: 142, jegyzet; HONTI 1976: 91, 94–95). HAJDÚ (i. m. 75) egyáltalán ezen igei tárgyjelölő létrejöttét mutató névmásból a korábbi nyelvállapotban is lehetségesnek gondolja. Az ilyen eredetű rag viszont semmiképpen sem hozható összhangba Rédeinek azzal az állításával, hogy az e. sz. 3. sz. személyes névmásból keletkezett tárgyas igerag eredeti funkciója a cselek-

vő alany határozottságát volt hivatva jelölni, és csak ráértéssel értékelődött át az igen a tárgy jelölőjévé (RÉDEI 1966: 118 kk.). Úgy vélem, Hajdúnak ezzel kapcsolatos magyarázata mindenképpen kielégítő: „Az a 3. személyű névmás ..., amely ... igei személyragként agglutinálódott, suffixálódása előtt accusativusi értékű (személyes vagy mutató) névmás volt” (HAJDÚ 1973: 76).

22. Az osztják névutókat tanulmányozó Seilenthaltól idézem az alábbiakat: „Kétségkívül, hogy az 'alatt', 'előtt' stb. névutók megvoltak az ugor korban (és korábban is), és létezett a térben való viszonyítás fő irányai szerinti tagolódás, az irányhármasság is, de hogy konkrétan milyen nyelvi eszközökkel jutottak ezek kifejezésre, ezt nem lehet egyöntetűen rekonstruálni. Ezért az ugor kori névutók közé csak néhány névutót sorolhatunk: *uati*, *χōša* és talán *würη*” (SEILENTHAL 1976: 7). „Közös ugor sajátosságnak látszik a főnevesítés. Az ugor nyelvek helyhatározói viszonyító eszközeiben megvan a morfológiai elhatárolás a névutó és a határozószó között, pl. osztj. *itpənə ~ itη*, *kimpijn ~ kamən*, vog. *jol(i)-pält ~ jolən*, *numi-pält ~ numən*, m. *alatt ~ alant*, *alul*, *fölött ~ fent*” (i. h.). Ezek közül biztos ugor korinak látszik az *által* (MSzFE 1967: 86–87), *elő(re)* (i. m. 148–149), *hozzá* (MSzFE 1971: 304–305).

23. Ismeretes, hogy mindhárom rokon nyelvben vannak igekötők. Ha ezek igekötői nem is ugor koriak, e kategória megléte azonban ugyancsak az egykori ugor egység mellett bizonyít, amint ez éppen Zsirai szavaiból világlik ki: „A magyar, vogul és osztják igekötők közös ugor volta mellett jóformán semmi konkrét érvet nem tudunk felhozni, ellene viszont annál többet. A magyar igekötők, amelyek közül mindössze háromnak–négynek van az obi-ugor igekötők közt etimológiai megfelelője, nyilvánvalóan nyelvünk külön életében fejlődtek ki. A fejlődés az ős-, esetleg az előmagyarban indult meg, míg a teljesebb alaki és jelentésbeli kialakulás nyelvemlékeink tanúsága szerint a későbbi történeti korban, az ó- és a középmagyarban folyt le. Ha fölteszszük, hogy a magyar, a vogul és az osztják közös őse, az ugor alapnyelv lényegében egységes volt, akkor joggal következtetjük, hogy a magyarral egyezően a vogul–osztják ágak is nyilván igekötő nélkül kellett külön életet kezdenie. Ezt állítva korántsem akarjuk kétségbe vonni, hogy az ugor alapnyelv ne rendelkezett volna azokkal a kedvező előfeltételekkel, amelyek lehetővé tették, sőt igazában előkészítették az igekötők későbbi kialakulását” (ZSIRAI 1933: 36). (Ehhez még vö. GULYA 1974a: 55.)

24. A szakirodalomból kitűnik, hogy a kutatók még az ugor nyelvek közös szókincsét tekintik az ugor egység legbiztosabb, bár nem túl sokra értékelt bizonyítékának. Azért nem tulajdonítanak ennek kellő jelentőséget, mert – úgymond – nincsenek vagy legalábbis csak elenyésző mértékben vannak közös hangváltozási tendenciák és morféimák. Tulajdonképpen a korábbi alapnyelvi rétegekkel összevetve még nem vette számba senki sem ezt a teljes szókincsét, ezért célszerűnek látom közölni

Az ugor szók jegyzéke

magyar	vogul	osztják	magyar	vogul	osztják
ág	+	+	ágyék	+	-
akad	+	+	alkot	+	+
alom	-	+	által	+	+
apa	+	+	ár 'Strom'	+	+
ara ¹	-	+	ara ²	+	+
arany	+	+	aszik	+	+
átkoz (MNy. 68: 216-217)	-	+	-val: †atval	-	+
ázik (NyK 76: 369; DEWO 747)	-	+	bërke	+	-
buzog	+	+	csigolya ¹	+	+
csíra	+	-	csókol	+	-
csög	+	-	csuhé	+	+
dob	+	-	domb	+	-
éb	+	+	edz	+	+
éh (előtag)	+	+	él 'Schneide'	+	-
elegyedik	+	+	elv	+	+
enyelég	+	-	enyv	+	+
epër	+	+	evel ²	-	+
fágyví	-	+	fárad	+	-
fédél	+	-	fejít (MNy. 74: 471)	+	+
fék	+	+	fekély	+	-
fekete	-	+	fél	+	+
fér ²	+	-	fog 'fangen'	+	-
fok	+	+	folyik	+	+
fü	-	+	fulánk	+	+
fű	+	+	fűlik	+	-
füst	+	+	gyakik ¹	+	+
gyalu ¹	+	-	gyökér	+	-
hág (ESK 115)	+	+	hagyap	+	-
hagy-: hagymáz	+	+	haj	+	-
hajol	+	-	hajt ¹	+	-
hall ²	+	+	hant	+	+
harkály	+	+	hasad	+	-
hattyú	+	+	hërvad	-	+
hét	+	+	hízik	+	+
hód	+	-	hozzá	-	+
húz	+	-	i: iafia ¹	+	+
i-: ifjú	-	+	iránt	+	+
íz ¹ 'Glied'	-	+	jó	+	+
jut	+	+	kedv	+	+
keserű	+	-	keshed	+	+
ki 'hinaus'	+	+	kisér	-	+

magyar	vogul	osztják	magyar	vogul	osztják
<i>köles</i>	+	-	<i>könnyű</i>	+	+
<i>könyörög</i>	+	+	<i>köszörül</i>	+	-
<i>lassú</i>	+	+	<i>laza</i>	+	+
<i>lè-: léány</i>	+	+	<i>lèp 'treden'</i>	+	+
<i>les</i>	+	+	<i>ló</i>	+	+
<i>loll</i>	+	+	<i>magyar</i>	+	+
<i>malát</i>	-	+	<i>marok</i>	-	+
<i>márt</i>	+	+	<i>meleg</i>	+	+
<i>méltó</i>	-	+	<i>mély</i>	+	+
<i>mén¹</i>	-	+	<i>ményül</i>	+	+
<i>mer</i>	+	+	<i>mered</i>	+	+
<i>mese</i>	-	+	<i>mét: métháló¹</i>	+	+
<i>meztelen</i>	+	-	<i>mosolyog</i>	+	-
<i>-nál-nél</i>	+	-	<i>nap</i>	+	+
<i>nevet</i>	+	-	<i>nyék</i>	+	+
<i>nyer</i>	+	+	<i>nyerég</i>	+	+
<i>nyolc</i>	+	+	<i>nyom¹</i>	+	+
<i>oldal</i>	+	+	<i>ólom¹</i>	+	-
<i>olt</i>	+	+	<i>ostor (MSFOu. 151: 299)</i>	+	-
<i>óv¹</i>	+	+	<i>óv²</i>	+	-
<i>ragad</i>	-	+	<i>rajta</i>	+	-
<i>rokkán</i>	+	+	<i>rüg</i>	-	+
<i>sajtó</i>	-	+	<i>-ség/-ság¹</i>	+	-
<i>sellő¹</i>	+	-	<i>sötét</i>	+	+
<i>süpped</i>	+	-	<i>süt</i>	+	-
<i>száguld</i>	+	+	<i>szalu</i>	+	+
<i>szár</i>	+	+	<i>szédül</i>	+	+
<i>szég</i>	+	-	<i>szél</i>	+	+
<i>szik</i>	+	-	<i>szó</i>	+	+
<i>szorgalom¹</i>	+	+	<i>szőke¹</i>	-	+
<i>szór</i>	+	-	<i>szül</i>	+	-
<i>táj¹</i>	-	+	<i>tál</i>	+	-
<i>táltos</i>	+	+	<i>tégéz</i>	+	+
<i>tekint</i>	-	+	<i>tér 'Raum'</i>	-	+
<i>téved</i>	+	+	<i>tidó</i>	+	+
<i>torok</i>	+	+	<i>tűz 'Feuer'</i>	+	+
<i>utál</i>	+	+	<i>ük</i>	+	-
<i>üsző</i>	-	+	<i>vár</i>	+	-
<i>vese</i>	+	-	<i>záp</i>	+	-
<i>zug</i>	-	+	<i>zsugorodik</i>	+	-

Megjegyzés: A szótárban ugor minősítésű *sért* szót és családját a finnugor réteghez számítottam (HONTI 1978: 377–378), a *vész* és a *visz* igét a szótárban kifejtett nézettel ellentétben ugyanazon igető szóhasadással keletkezett változatainak tekintem, és ugyancsak a finnugor kori szókincsbe soroltam.

„A magyar szókészlet finnugor elemei” c. etimológiai szótár anyagából leszűrt következtetéseimet. Megvizsgáltam, hogy az ott közölt egyeztetések (nem pedig címszók szerinti szócikkek!) között mennyi az uráli, a finnugor és az ugor eredetű szócsalád. Igyekeztem figyelembe venni az egyes kötetek megjelenése után közölt módosító jellel-gű etimológiai észrevételeket, ezeknél zárójelben utalok a forrásra; az ugor kori magyar szókat alább közlöm, megadom azt is, hogy mely obi-ugor nyelvben van megfelelőjük; ha valamely szónak több uráli, finnugor vagy ugor szócsaládot ajánl a szótár megfelelőként, indexszámmal utalok az egyeztetés számára. Az alábbi lista 162 ugor egyeztetés magyar tagját tartalmazza; ebből 135 esetben van a magyar szónak vogul megfelelője (is), 113 esetben pedig osztyák (is); ez annyit jelent, hogy az ugor egyeztetések 83 %-ának van vogul és 70 %-ának osztyák megfelelője.* Csúcs ezen szótár első kötetének 207 címszavához készített statisztikát, és az arról is tanúskodik, hogy a magyaroknak a vogullal és az osztyákkal van a legtöbb közös szava (Csúcs 1968: 395).

Még hasznosnak vélem megemlíteni, hogy a szótár három kötetében az általam szükségesnek látott módosítások bevezetése után a magyar szóknak 181 (26 %) uráli, 357 (51 %) finnugor, 162 (23 %) ugor egyeztetése szerepel, ez tehát összesen 700; 19 egyeztetést viszont figyelmen kívül hagytam, mert 1. összetételek és másik, önálló címszó alatt is tárgyaltnak: *arc*, *at-* (: *†atval*), *embër*, *kengy-* (: *kengyel*), *kile-* (: *kilenc*, *kilenven*), *-venl-van* (: *kilencven*, *negyven*, *nyolcvan*, *ötven*), *-nekl-nok*, *nép*, *nyaláb*, *nyár-* (: *nyárfá*), *nyirok*, *óta*. 2. jövevényszók a permi nyelvek előzményéből: *ezüst*, *-inc* (: *harminc*), *könyér*, *-nc* (: *kilenc*), *küszöb*, 3. megítélésem szerint téves a magyarázatok: *ír*, *szekér*. (Mivel egy magyar szó finnugor eredetűvé minősítéséhez elegendő, ha az egy tucatnyi finn-permi nyelvnek csak az egyikéből van hozzákapcsolható megfelelő, míg az ugor minősítéshez legalább az egyik obi-ugor nyelvből van szükségünk megfelelőre, vagyis a nyelvek számát tekintve a finnugor eredet igazolhatóságának nagyobb a valószínűsége, mint az ugorénak, ezért az ugor kori szók 23 %-a komoly aránynak tekinthető.) [A táblázatot l. a 18–19. oldalon]

25. Különös súllyal esik latba, hogy a magyar népnévnek vannak megfelelői az obi-ugor nyelvekben, a vogul megfelelőzés biztos és ugyancsak népnév a vogulok saját megnevezése; a kérdőjeles osztyák adat pedig az egyik frátriát jelöli. A m. *had* szónak a 'Heer; Krieg; Rotte, Bande' jelentés mellett a népnyelvben van 'Sippe, Geschlecht' értelme is, és ez amellet szól, hogy az osztyákok kérdőjellel idevont belső megnevezésével összefügghet.

26. Fontos, hogy a finnugor nyelvek 1-től 6-ig közös számnevei az ugor korban újabbakkal egészültek ki:

A *hét* ugor kori jövevényszó (MSzFE 1971: 283–284). A *nyolc* töve azonos az obi-

* Korrektúrajegyzet: Ehhez a kérdéshez l. még Honti László: Statistisches zum Uralischen etymologischen Wörterbuch. LU 29 (1993): 241–258.

ugor megfelelők tövével. A *kilenc* ugyan etimológiailag elemeinek egyikében sem felel meg a 'kilenc' jelentésű obi-ugor számnevek egyikének sem, de szerkesztésmódjuk lényegében azonosnak mondható (vö. MSzFE 1971: 366).

27. Az ugarság hitéletének közös gyökereiről árulkodnak egyrészt a kétes etimológiájú *hagy-*: *hagymáz*, *isz*, másrészt a kifogástalan obi-ugor megfelelőkkal rendelkező *rejt/revül* és *táltos*.

28. Az *iafia*¹ nemcsak azért lehet fontos számunkra, mert benne a vogul és osztják 'lány, vki lánya' magyar megfelelője megőrződött, hanem azért is, mert a 'gyermek' jelentésű szó így mindhárom ugor nyelvben etimológiailag egyező elemekből alakult összefoglaló összetétel, tehát ugor kori lehet.

29. Az ugor kori szókincsen belül különösen nagy súlya van a lótarással kapcsolatos szavaknak, amint erre MUNKÁCSI már századunk első éveiben rámutatott (1905: 71). Később ugyan neki és Mészölynek még kardoskodnia kellett a lótarás ősi voltának elismertetéséért (l. pl. MÉSZÖLY 1929, 1930; MUNKÁCSI 1931), sőt BÁRCZI GÉZA is kénytelen volt GUNDA BÉLA egy tanulmánya kapcsán (1943) véleményét hallatni e kérdésben: „A néprajzi összevetés, ha helyes – ehhez nem tudok hozzászólni –, legfőbb annyi jelent, hogy a lovasnomád népek hatása az ugarságra nem volt olyan mély, és a lótenyésztés nem volt olyan általános és nagymérvű, mint a GUNDA említett egyéb népeknél” (1943: 295). „Ahhoz kétség nem férhet, hogy az ugarság ismerte, használta és tenyésztette a lovat – e mellett néprajzi érveket is lehet felsorakoztatni (vö. ZSIRAI, i. m. [= 1937] 149), bár természetesen valami egészen nagyszabású ugor lótenyésztésre – olyanfélére, mint a honfoglaló magyarságé – következtetni nem szabad (i. h., jegyzet). Úgy gondolom, tanulságos MUNKÁCSINAK is a gondolatmenete, amikor a lovas hadakozó hiányát az obi-ugor népköltészetben nem tekintette az ugor kori lótarás elleni érvek: „... ez természetes abban a hősköltészetben, melynek megénekelt alakjai a mai hazában élt, ... s e helyeken bálvány képében tisztelt hajdani fejedelmek ... , kiknek hadi tettei főképp várak ostromából, párviadalokból s az ellenhad tömeges irtásából állanak, melyekben a lónak semmi szerepe sem lehet. Másképp áll a dolog azoknál az istenségeknél, melyeknek tisztelete nincs szorosabb helyhez kötve s melyeknek énekei nem az aránylag közeli múlt eseményeit tárgyalják. Ezekben igenis jelentkezik a ló, ha nem is hadi célra alkalmazva” (1931: 17). „Nevezetes hagyomány a vogul medvénekekben a lovas vadászat részlete, melyben a vadász »jégszín-szűrű, hószín-szűrű lova hátán« üldözi az erdő vadját ... Nem lehet merő véletlen, hogy Hérodotosz tudósítása szerint a szkhiták földjéről északkeletre terülő negyedik tartomány népének, a jyrkának szokása a lovasvadászat ... Különösen nyomós néprajzi bizonyítéka az egykori lótenyésztésnek a kedvelt és elterjedt lóáldozat ... Még az ételáldozat csemegéi közt is kiemelik az énekek »a csikózsírral, lófi-zsírral bőséges tálat« s a »hízott ló félcombját, hízott ló fél mellét«, mi alig volna elképzelhető, ha a ló nem

háziállata lett volna egykor a közeli nyelvrokon népeknek is" (i. m. 18). A lótarással kapcsolatos ugor kori szavaink, kifejezéseink az olvasók előtt ismertek: *ló, fék, nyereg, ostor* (ehhez vö. JOKI 1973: 299), nyj. *kür* 'befog', *másodfű ló* (~ vog. *kit pum luw*), *harmadfű ló* (~ vog. *χūrēm pum luw, kurem pum tēm luw*).

Tulajdonképpen a *tégész* is ehhez a fogalomkörhöz kapcsolható bizonyíték: a gyalogosan vadászó obi-ugorok megőriztek egy övre erősített tegeztípust, amilyen a lovasnépeknél volt használatban. „Az övön hordott tegez tehát obi-ugor nyelvrokonainknál egy régi kor emléke, melyet – a lótenyésztés megszűntével – a gyalog-ember számára előnyösebb háti tegez egyre inkább kiszorított a használatból” (HAJDÚ 1962: 83).

1.3. Néhány esetben további vizsgálatokat igényelne, hogy egy-egy jelenség koráról, alapnyelvi vonatkozásairól megnyugtató vélemény alakuljon ki.

1. SZINNYEI úgy vélte (1922: 112), hogy számolhatunk ugor *l* műveltető képzővel, bár később (1927: 73) kételkedve zürjén megfelelőt kapcsolt hozzá (erről még I. KÖVESI 1965: 205). GYÖRKE (1934: 38–39) és LEHTISALO (1936: 165) szamojéd megfelelőkkel egészítették ki e képzőcsaládot. COLLINDER azonban nem szól uráli/finnugor *l* kauzatív vagy tranzitív igeképzőről (1960); ennek okát nem ismerem. Az ugor vonások közé (egyelőre) nem sorolható, de további vizsgálatokig legfeljebb fenntartásokkal tekinthetjük ugor korinál régebbinek.

2. Talán ugor korinak minősíthetnénk az *v*, illetve az *n* momentán képzőt, pl. m. *villámlík*, R. *fělemik*, vog. *putm-* 'megdöf' (vö. *put-* 'bök'), osztj. *čoyam-* 'einmal pfeifen' (vö. *čoy-* 'pfeifen'), illetve m. *villan*, vog. *takn-* 'stecken bleiben', osztj. *lokijn-* 'hängen bleiben'. Csak feltételesen, mert a szakirodalomban találunk utalást arra, hogy ilyen képzők néhány más rokon nyelvben is vannak, de ezek funkciójáról nem egyhangúlag számolnak be a híradások.

Állítólag van momentán *m* a votjában és a zürjénben (MEDVECZKY 1912: 16; SZINNYEI 1922: 108, 1927: 69; GYÖRKE 1934: 44; LEHTISALO 1936: 114; KÖVESI 1965: 233–235). MEDVECZKY szerint azonban a votj. *m* mint képző csak a rokon nyelvek segítségével mutatható ki (i. h.), az *m* elemű votják képzőket tárgyaló ALATYREV pedig egyáltalán nem szól momentán funkciójú *m*-ről (1973); a felső-sziszolai zürjén dialektusról szóló leírásában ŽILINA inchoatív *m*-ről tudósít (1975: 131–132).

Állítólag van momentán *n* a finnben és a lappban (SZINNYEI 1922: 108, 1927: 69; GYÖRKE 1934: 50; LEHTISALO 1936: 132–133). Az említett művekben idézett finn adatok *ne* eleme azonban transzlatív denominális verbumképző (HAKULINEN 1968: 234–235). Ilyen funkciója van a lapp *n*-nek is (RUONG 1943: 171; COLLINDER 1949: 118); deverbális inchoatív képzőről ír LAGERCRANTZ (1929: 230): *Pissàniŋt* 'stehen bleiben, Fuß fassen' < *Pissoŋt* 'verbleiben'; COLLINDER is tud deverbális *n*-ről (i. m. 119), ez azonban intranszitiv igéket képez: *l'udd'anit* 'get split, burst' < *l'odd'üt* 'split', *pissàneht* 'hold (intr.), stop' < *pissōht* 'remaine', *t'šõnggānit* 'gather (intr.)

together' < *l'š'ngēht* 'gather, pick'; RUONG szerint „diese Verba [Passiva auf -ānit] ... besitzen gewöhnlich momentane Aktionsart” (i. m. 172), amit nem kívánok kétségbe vonni, de adatai Langercrantzéhoz hasonlóan olyanok, mint Collinderéi, pl. *aggjanit* 'aufgehalten werden' < *aggjet* 'aufhalten', *bak'čānit* '(auf einmal) weh tun', vö. *bæk'čit* '(auf einmal) Schmerz verursachen', *bāk'čās* 'schlimm, weh', vagyis az -āni-intranszitiv igék képzésére szolgál.

COLLINDER nem tárgyal uráli/finnugor *n* képzőt, viszont uráli kori inchoatív *m* képzőről tud (1960: 277). Az inchoatív és momentán aspektus nyilvánvalóan összefügg egymással, ezért az *m*-nek, mint az ugor nyelvekben kétségtelenül momentán funkciójú képzőnek tulajdonítok jelentőséget, történetileg azonban nem kívánom elkülöníteni a többi uráli nyelvben megtalálható, inchoatív funkciójú megfelelőjétől.

3. A magyar *nalne*, *nálné* feltételesmódjel rokon nyelvi megfelelői közül csak a vogul *n*, *nuw* és az obi szelkup *ni*, *nē* módjelnak van optativusi és conditionalsi funkciója (COLLINDER 1960: 307; E. ITKONEN 1966: 277; HAJDÚ 1973: 137). Amennyiben bebizonyosodna, hogy a szelkupban ez a szerepe másodlagos és a magyarban meg a vogulban ugor kori, szintén az ugor alapnyelvi vonások egyikét láthatnánk benne.

4. Az obi-ugor alapnyelvben az alanyi ragozás és a birtokos személyjelezés többes számú 1. személyére utaló szuffixum „labiális magánhangzó + *γ” szerkezetű volt (HONTI 1976: 110). A magyar tárgyas igeragozásban pedig a (*j*)ukl(*j*)ük látja el ugyan ezt a funkciót (a magyar igeragokról I. BERRÁR 1957: 50). Úgy gondolom, az ugor személyrag is „labiális magánhangzó + *k” összetételű volt, bár ezt az állítást majd még bizonyítanom kell.*

1.4. GULYA a magánhangzó-harmóniát és az első szótagi hangsúlyt is az ugor vonások közt emlegeti (1974a: 53). Az ugor alapnyelv megőrizte és tovább is örökölte ezeket a finnugor eredetű jegyeket. Ezek azonban legfeljebb másodlagos szerepet játszhatnak e nyelvek közelebbi összetartozásának vizsgálatakor, hiszen pl. az alapnyelvi magánhangzó-harmóniát kisebb-nagyobb mértékben megőrizte a finnségi, a mordvin és a cseremiszi is.

Túlzott jelentőséget annak sem tulajdoníthatunk, hogy egy-egy ősi sajátosságot a közelebbi rokonságban álló nyelveknek csak egyike-másika őrzött meg. Az *m* elemű accusativusrag csak a vogulban maradt meg az ugor ágon belül, de ez rokonsági viszonyait nem módosítja. Ugyanúgy nem változtat semmit az eredeti többesjel hiánya azon a tényen, hogy a magyar, a permi és a cseremiszi a finnugor család tagjai.

1.5. GULYA valamikor amellettt érvelt, hogy a magyarok az ugor egység korában a keleti ősosztjakok Vj. és VK csoportjának, valamint a déli voguloknak az őseivel együtt éltek (1967: 37 kk., vö. még 1964: 123). Az előbbi bizonyítékai a következők

* Korrektúrajegyzet: L. HONTI LÁSZLÓ: Széjegyzetek instabil tövű igéink történetéhez. NyK 87 (1985): 49–87, különösen 75–76.

volnának: a) az említett osztják nyelvjárásokban az infinitívusban – de nem következetesen! – jelentkezik egy *n* elem, amely szerinte a magyar infinitívus *n* elemével etimológiailag azonos, b) a finnugor *s, *š szókezdő helyzetben az *j*- mellett hanghiánnyal képviselteti magát, és ez a képvisellete a magyarban is (ennél a pontnál nem derül ki igazából, ősi egyezésre vagy egymástól független konvergens fejlődésre gondol-e GULYA), c) a m. *fék*, *szekér*, *arany* és *ír* szavunknak az osztjáknak csak a keleti nyelvjárásaiban van megfelelője. Az a) és b) pontban említett bizonyítékokra, mint elszigetelt jelenségekre nem építhetünk, különösen a kései hangváltozás nem szolgálhat Gulya állításának igazolására. A *szekér* és az *ír* ajánlott ugor etimológiája hangtanilag nem fogadható el. A másik két szónak van vogul megfelelője is... A déli vogullal kapcsolatos „bizonyíték” hivatkozott helyén ez olvasható: „E szabályosan fellépő jelölésbeli sajátosság nézetünk szerint kétségtelenül arra vall, hogy az eredeti szóképző *p a déli vogul nyelvjárásokban megváltozott. Hogy a *b* betűvel jelölt hang *b*, illetőleg β hangértékű-e, azt a régi jelölésekből határozottan megállapítani nem tudjuk. A gyakori *b*-s jelölés *b* hangot sejtet. A *p* ~ *b* jelölésbeli párhuzamok alapján azonban β hangra is gondolhatunk. (Ez utóbbi mellett szólhat az is, hogy hasonló helyzetben β hang egyes lapp nyelvjárásokban is van...)” (!) (GULYA 1964: 123). „Az eredeti szókezdő *p* hangnak a megváltozása minden bizonnyal újabb kori, kétségtelenül belső vogul nyelvi fejlemény. Az azonban magyar nyelvi szempontból is – véleményünk szerint – figyelmet érdemel, hogy e változás a magyarhoz viszonylag közelebb álló déli vogul nyelvjáróterületen következett be” (uo.). Mi tagadás: nem derült ki számomra egyértelműen, tulajdonít-e Gulya bizonyító erőt e párhuzamnak. Gulyának ezek az észrevételei azért is érdekeseek, mert anélkül, hogy valaha is módosította volna őket, legutóbb így nyilatkozott: „A szórványos, a rendszerükből kiszakított jelenségeknek a bizonyító ereje egyébként is gyenge. A magyar és a vogul szorosabb kapcsolatára nézve a magyar *három* és a vogul *χūram*, *kōram* 'drei' jelentésű szó példája [,] lehet, hogy igaz. De például az, hogy az összes finnugor nyelv közül csak a magyarban és az osztjákban nincs meg az ősi *m tárgyragnak még a nyoma sem, vagy hogy a magyar *á* magánhangzónak szinte maradéktalanul szabályos megfelelése van az osztjákban, az éppen az osztják és a magyar közelebbi egybetartozását bizonyíthatná, ha ez a bizonyítás sem lenne éppen olyan módszertelen és gyenge, mint a magyar és a vogul kapcsán említett (és a hozzá hasonló). És felmerül az a kérdés is, ha a magyar és a vogul közelebbi kapcsolatban állnak egymással, akkor hogyan értendő ez az állítás abból a szempontból, hogy az ugor egység két részre vált: egy ősmagyarra és egy obi-ugor részre. Hol voltak [a] „vogul-magyar” egység idején az osztjások, akik szintén az obi-ugor részét alkották?!” (GULYA 1977: 117–118).

1.6. GULYA a m. *három* és a vog. *kōram* *r*-je kapcsán megjegyzi (1977: 117–118), hogy helytelen volna olyan következtetésre jutni, amely szerint a magyar a vogulhoz

közelebb állna, mint az osztjához. Mint éppen fentebb szó volt róla, az ugyanazon szóban mindkét nyelvben végbement $l > r$ változás valóban közelebbi kapcsolatokat sejtet. Ezt látszik igazolni az a körülmény is, hogy a magyarnak a vogullal több közös szava van, mint az osztjakkal. Ez talán úgy magyarázható, hogy az ugor egység felbomlásának lassú folyamatában a magyarság elődei az obi-ugorság őseinek azon részével maradtak tovább kapcsolatban, amelyből a szintén nem túl rövid ideig fennállott obi-ugor közösség kettéválása után a vogulok származtak.

2. Az ugor nyelvek egymáshoz való viszonyának megnyugtató tisztázásához számba kell majd venni a) a közös innovációkat, b) a finnugor alapnyelvi vonások megőrzését, illetve leépítését és c) a köztük lévő különbségeket is (vö. GULYA 1977: 117). Mindezek együttesen talán végleges választ adhatnak az ugor alapnyelv és korszak még nyitott kérdéseire. Abban megegyeznek a kutatók, hogy a közös vonások állítólagos feltűnően csekély száma ellenére hosszú ideig állt fenn a laza ugor egység (ZSIRAI 1937: 147; HAJDÚ 1962: 86–87, 1972: 28–29; FODOR 1975: 90–91; GULYA 1977: 115; de vö. ZSIRAI 1943: 34). Úgy tűnik, SAUVAGEOT még ebben a formában is túlzásnak véli az ugor egységről vallott felfogást, hiszen „a magyarok szent és sérthetetlen dogmája” bélyeget süti rá (SAUVAGEOT 1975: 148). Mint láttuk, Gulya elismeri az ugor egység fennálltát, de az obi-ugor alapnyelv egykori meglétét tagadja: a vogul és az osztják közti egyezéseket a földrajzi szomszédság következtében létrejött, másodlagos jegyeknek tekinti (GULYA 1977: 118). Valószínűleg ez kellőképpen meg nem alapozott és elhamarkodott vélemény, mert STEINITZ a Gulya által megjelölt helyen nem állít ilyesmit, ahol viszont igen, csak az északi vogul és az északi osztják magánhangzók rendszerének feltűnő egyezésére hívja fel a figyelmet. Gulya fölfogásának megfelelően nyilván az igeragok és számos képző egyezése (vö. GANSCHOW 1965; SAUER 1967) is másodlagos, miként a birtokos személyjelekét is annak véli... A minden bizonyítási kísérletet nélkülöző megállapításokból már magától értetődő természetességgel vonja le az alábbi következtetést: „A feltételezett obi-ugor egységen belül mi most már a valóban közös, az ősi közösség emléke, és mi az ilyen vagy olyan irányú konvergencia eredménye? Mindezeket látva, nem lenne-e – akár csak munkahipotézisként – helyesebb, ha az ugor nyelvek körében nem kettéosztódással, hanem közvetlenül három ősi leánynyelv kialakulásával számolnánk? Esetleg akár még azzal az engedménnyel is, hogy nem volt számottevő az az időszak, amit valamilyen kapcsolatban két későbbi önálló nyelv még egy ideig együtt töltött. Más megközelítésben: pánkron meggondolás alapján is úgy vélem, a kutatás jelen állásában a kettéosztódásos magyarázat helyett célszerűbb közvetlenül három későbbi ugor jellegű nyelv proto-nyelvi formáját, azaz ősmagyart, vogult és osztjákat minden további összekapcsolás nélkül felvennünk” (GULYA 1977: 118). Erre talán nem is érdemes több szót vesz-

szerint (1965: 154) i. sz. 1000 körül, később tehát, mint amikor a permiek – i. sz. 800 körül – szétváltak. JANURIK ugyanezt az adatot közli (1976: 19), feltehetőleg Décsy leszármazási sémája szolgált mintául (Janurik sémájában azonban van egy zavaró hiba: a jenyiszeji kimaradt és az egész sor egy hellyel jobbra tolódott). Ez nyilván súlyos tévedés, hiszen a régészeti eredmények ezt nem támogatják, de maga a két obi-ugor nyelv sem: „A vogul és osztják szintén testvérnyelvek, de jobban eltérnek egymástól, mint a zürjén és a votják” (PÁPAY 1922b: 45). Az obi-ugorság szétválását az időszámításunk kezdete körülre indokolt tenni (HONTI 1982: 15), és mivel az ugor egység megszűnése az i. e. I. évezred első felében vagy éppen az elején lehetett, kb. egyévezredes obi-ugor korról számolhatunk.

3. A fentebb előadottakat abban összegezhetem, hogy nincs különösebb ok kétségbe vonni az ugor egység, az ugor alapnyelv egykori létezését: az elkülönüléstől eltelt közel háromezer esztendő alatt nem kevés olyan vonást őrzött meg a magyar, a vogul és az osztják, amelyek bizonyosan vagy legalábbis nagy valószínűséggel a finnugor kort követő azon időszakban alakultak ki, amikor e népek elődei meglehetősen huza-mos ideig, de valószínűleg viszonylag laza kötelékben éltek együtt. E kötelék laza voltát talán felesleges is hangsúlyozni, hiszen az élelemszerzési technika akkori színvonalán csak viszonylag nagy területek lehettek képesek meglehetősen kis létszámú emberi közösségek eltartására is, és így a népsűrűség is szükségszerűen alacsony lehetett.

Irodalom

- AHLQVIST 1875: AUGUST AHLQVIST, Die Kulturwörter der westfinnischen Sprachen. Helsingfors.
- ALATYREV 1973: V. I. ALATYREV, Semantika i struktura nekotorych glagolov, imejuščich formant -m-. In: Voprosy udmurtskogo jazykoznanija. Vypusk vtoroj. Iževsk. 45–58.
- BALANDIN – VACHRUŠEVA 1957: A. N. BALANDIN – M. P. VACHRUŠEVA, Mansijskij jazyk. Učebnoe posobie dl'a pedagogičeskich učilišč. Leningrad.
- BÁRCZI 1943: BÁRCZI GÉZA, Magyar őstörténet. MNy: 39: 281–298.
- BÁRCZI 1958a: BÁRCZI GÉZA, Magyar hangtörténet. Második, bővített kiadás. Budapest.
- BÁRCZI 1958b: BÁRCZI GÉZA, A szótövek. Budapest.
- BÁRCZI 1963a: BÁRCZI GÉZA, Zum Sprachgeschehen der urungarischen Zeit. CIFU. Budapest, 27–47.
- BÁRCZI 1963b: BÁRCZI GÉZA, A magyar nyelv életrajza. Budapest.

- BÁRCZI 1968: BÁRCZI GÉZA, Quelques remarques sur l'histoire des occlusives initiales finno-ougriennes en hongrois. CSIFU 1. Helsinki. 46–53.
- BÁRCZI 1974: BÁRCZI GÉZA, Az ősmagyar kor és a magyar nyelvtörténet. MNy. 20: 9–14.
- BÁRCZI – BENKŐ – BERRÁR 1967: BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND – BERRÁR JOLÁN, A magyar nyelv története. Budapest.
- BERGSLAND 1962: KNUT BERGSLAND, The Lapp Dialects South of Lappland. MSFOu. 125: 27–39.
- BERGSLAND 1967: KNUT BERGSLAND, Lapp Dialectal Groups and Problems of History. In: Lapps and Norsemen in Olden Times. Bergen.
- BERRÁR 1957: BERRÁR JOLÁN, Magyar történeti mondattan. Budapest.
- BUDENZ 1873–1881: BUDENZ JÓZSEF, Magyar-ugor összehasonlító szótár. Budapest.
- BUDENZ 1879: BUDENZ JÓZSEF, Über die Verzweigung der ugrischen Sprachen. Göttingen. (SZINNYEI 1927 alapján idézve.)
- COLLINDER 1949: BJÖRN COLLINDER, The Lappish Dialect of Jukkasjärvi. A Morphological Survey. Uppsala – Leipzig.
- COLLINDER 1960: BJÖRN COLLINDER, Comparative Grammar of the Uralic Languages. Uppsala.
- CSÚCS 1968: CSÚCS SÁNDOR, A magyar szókészlet finnugor elemei a statisztika tükrében. NyK 70: 392–396.
- ČERNECOV 1953: V. N. ČERNECOV, Ust'-polujskoe vremja v Priobje. MIA SSSR 35. Moskva. 221–241.
- ČERNECOV – MOŠINSKAJA 1954: V. N. ČERNECOV – V. I. MOŠINSKAJA, V poiskach drevnej rodiny ugarskich narodov. In: Po sledam drevnich kultur ot Volgi do Tichogo okeana. Moskva. 163–192.
- DÉCSY 1965: DÉCSY GYULA, Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. Wiesbaden.
- DONNER 1879: OTTO DONNER, Die gegenseitige Verwandtschaft der finnisch-ugrischen Sprachen. Abdruck aus den Acta Societatis Scientiarum Fennicae 11. Helsingfors.
- ESK: V. I. LYTKIN – JE. S. GULJAEV, Kratkij etimologičeskij slovar' komi jazyka. Moskva.
- FODOR 1975: FODOR ISTVÁN, Verecke híres útján... Budapest.
- GANSCHOW 1965: GERHARD GANSCHOW, Die Verbalbildung im Ostjakischen, Wiesbaden.
- GULYA 1964: GULYA JÁNOS, Egy sajátos déli vogul hangjelölés kérdéséhez. NytudÉrt. 40: 121–123.
- GULYA 1969: GULYA JÁNOS, *Hodu* oder *hadu*? Zur Frage der Vokale a [á] und á [a:] im Ungarischen. ALH 19: 335–354.
- GULYA 1974a: GULYA JÁNOS – RÉDEI KÁROLY, Obščie čerty finno-ugorskich jazykov. In: V. I. LYTKIN – K. JE. MAJTINSKAJA – RÉDEI KÁROLY (szerk.), Osnovy finno-ugorskogo jazykoznanija. Moskva. 50–55.

- GULYA 1974b: GULYA JÁNOS, Kratkij očerk istorii sravnitel'nogo jazykoznanija. In: V. I. LYTGIN – K. JE. MAJTINSKAJA – RÉDEI KÁROLY (szerk.), Osnovy finno-ugorskogo jazykoznanija. Moskva. 55–98.
- GULYA 1977: GULYA JÁNOS, Megjegyzések az ugor őshaza és az ugor nyelvek szétválása kérdéséről. In: BARTHA ANTAL – CZEGLÉDY KÁROLY – RÓNA-TAS ANDRÁS (szerk.), Magyar őstörténeti tanulmányok. Budapest. 115–121.
- GUNDA 1943: GUNDA BÉLA, A néprajz és a magyar őstörténet. In: LIGETI LAJOS (szerk.), A magyarság őstörténete. Budapest. 208–222.
- GYÖRKE 1934: GYÖRKE JÓZSEF, Die Wortbildungslehre des Uralischen. Tartu.
- HAJDÚ 1953: HAJDÚ PÉTER, Az ugor kor helyének és idejének kérdéséhez. NyK 54: 264–269.
- HAJDÚ 1962: HAJDÚ PÉTER, Finnugor népek és nyelvek. Budapest.
- HAJDÚ 1972: HAJDÚ PÉTER, The Origin of Hungarian. In: BENKŐ LORÁND – IMRE SAMU (szerk.), The Hungarian Language. Budapest – The Hague – Paris. 15–48.
- HAJDÚ 1973: HAJDÚ PÉTER, Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Második kiadás. Budapest.
- HAKULINEN 1968: LAURI HAKULINEN, Suomen kielen rakenne ja kehitys. Kolmas, korjattu ja lisätty painos. Helsinki.
- HONTI 1976: HONTI LÁSZLÓ, Az osztják személyjelő szuffixumok történeti áttekintése. NyK 78: 71–119.
- HONTI 1978: HONTI LÁSZLÓ, Etimológiai adalékok. NyK 80: 370–380.
- HONTI 1982: HONTI LÁSZLÓ, Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten Silbe.
- HUNFALVY 1864: HUNFALVY PÁL, A vogul föld és nép. Pest.
- HUNFALVY 1876: HUNFALVY PÁL, Magyarország ethnographiája. Budapest.
- ITKONEN 1949: ERKKI ITKONEN, Beiträge zur Geschichte der einsilbigen Wortstämme im Finnischen. FUF 30: 1–54.
- ITKONEN 1961: ERKKI ITKONEN, Suomen suvun esihistoria. In: Uó, Suomalais-ugrilaisen kielen ja historiatutkimuksen alalta. Tietolipas 20. Helsinki. 5–47.
- ITKONEN 1966: ERKKI ITKONEN, Kieli ja sen tutkimus. Helsinki.
- JANURIK 1976: JANURIK TAMÁS, Az uráli nyelvtörténet. In: HAJDÚ PÉTER – KRISTÓ GYULA – RÓNA-TAS ANDRÁS (szerk.), Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba. I/2. Budapest. 5–34.
- JOKI 1973: AULIS J. JOKI, Uralier und Indogermanen. Die älteren Berührungen zwischen den uralischen und indogermanischen Sprachen. MSFOu. 151. Helsinki.
- KÁLMÁN 1968: KÁLMÁN BÉLA, Zur Entstehung des ungarischen Konsonantensystems. CSIFU 1. Helsinki. 227–234.
- KATZ 1973: HARTMUT KATZ, Noch einmal zur Frage der Entwicklung der finnisch-ugrischen Affrikaten und Sibilanten im Ugrischen. SFU 9: 273–290.
- KISPÁL 1968: SZ. KISPÁL MAGDOLNA, Über einige Fragen der ugrischen Verbalnomina. CSIFU 1. Helsinki. 267–272.
- KÖVESI 1965: A. KÖVESI MAGDA, A permi nyelvek ősi képzői. Budapest.

- LAGERCRANTZ 1929: ELIEL LAGERCRANTZ, Sprachlehre des Nordlappischen nach den seelappischen Mundarten. Oslo.
- LAKÓ 1951: LAKÓ GYÖRGY, Az egyszerű ragok keletkezésének kérdéséhez. NyIOK 1: 210–223.
- LAKÓ 1951–1952: LAKÓ GYÖRGY, Emploi du prosécutif et du transitif dans les langues permiennees, l'origine de leurs désinences casuelles. ALH 1: 75–118, 347–371.
- LAKÓ 1968: LAKÓ GYÖRGY, Finno-Ugric Sources of the Hungarian Phonetic Stock. UAS 80. Budapest – Bloomington.
- LAZICZIUS 1932: LAZICZIUS GYULA, Bevezetés a fonológiába. MNyTK 33. Budapest.
- LAZICZIUS 1938: LAZICZIUS GYULA, A finnugor szókezdő *k* magyar fejleményei mélyhangú szavakban. MNy. 34: 26–32.
- LEHTISALO 1936: TOIVO LEHTISALO, Die primären uralischen Ableitungssuffixe. MSFOu. 72.
- LIIMOLA 1955–1956: MATTI LIIMOLA, Zur wogulischen Formenlehre. JSFOu. 58/3.
- LIIMOLA 1963: MATTI LIIMOLA, Zur historischen Formenlehre des Wogulischen. I. Flexion der Nomina. MSFOu. 127.
- MAJTINSKAJA 1966: K. JE. MAJTINSKAJA, Obsko-ugorskie jazyki, Vvedenie. In: Jazyki narodov SSSR. III. Finno-ugorskie i samodijskie jazyki. Moskva. 316–318.
- MEDVE CZKY 1912: MEDVE CZKY KÁROLY, A votják nyelv szóképzése. Budapest.
- MÉSZÖLY 1929: MÉSZÖLY GEDEON, Mióta lovas nép a magyar? Néptünk és Nyelvünk 1: 205–214.
- MÉSZÖLY 1930: MÉSZÖLY GEDEON, Ugorok lovas voltáról, vogulok *oštár*áról. Ethn. 41: 122–125.
- MSzFE: LAKÓ GYÖRGY (szerk.), A magyar szókészlet finnugor elemei. I. 1967: II. 1971: III. 1978: Budapest.
- MUNKÁCSI 1901: MUNKÁCSI BERNÁT, Árja és kaukázusi elemek a finn–magyar nyelvekben. Budapest.
- MUNKÁCSI 1905: MUNKÁCSI BERNÁT, A magyar őshaza kérdése. Ethn. 16: 65–87.
- MUNKÁCSI 1931: MUNKÁCSI BERNÁT, A magyar lovasélet ősisége. Ethn. 42: 12–20.
- PÁPAY 1922a: PÁPAY JÓZSEF, A magyar nyelvhasználat története. A magyar nyelvtudomány kézikönyve. I. kötet, 3. füzet. Budapest.
- PÁPAY 1922b: PÁPAY JÓZSEF, A finnugor népek és nyelvek ismertetése. A magyar nyelvtudomány kézikönyve. I. kötet, 4. füzet. Budapest.
- RASK 1834: RASMUS RASK, Samlede afhandlingar. København I. (DONNER 1879: 3–4 és SZINNYEI 1927: 15–16 alapján idézve.)
- RÉDEI 1966: RÉDEI KÁROLY, Die Entstehung der objektiven Konjugation im Ungarischen. ALH 16: 111–113.
- RÉDEI 1969: RÉDEI KÁROLY, Gibt es sprachliche Spuren der vorungarisch-permischen Beziehungen? ALH 19: 321–334.
- RÉDEI 1970: RÉDEI KÁROLY, Kiellon ilmaismisen alkuperästä unkarissa. Vir. 1970: 47–51.

- RUONG 1943: ISRAEL RUONG, Lappische Verbalableitung dargestellt auf Grundlage des Pite-lappischen. Uppsala.
- K. SAL 1968: K. SAL ÉVA, Zur Frage der vorderen Labialvokale im Ungarischen. CSIFU 1. Helsinki. 455–458.
- SAUER 1967: GERT SAUER, Die Nominalbildung im Ostjakischen. Berlin.
- SAUVAGEOT 1975: AURÉLIEN SAUVAGEOT, A propos de la genèse la conjugation hongroise. ÉFOu. 12: 131–149.
- SEILENTHAL 1976: TÖNU SEILENTHAL, Osztják névutós szerkezetek. Kandidátusi értekezés tézisei. Budapest.
- SETALÁ 1926a: E. N. SETALÁ, Kielisukulaisuus ja rotu. In: A. KANNISTO – E. N. SETALÁ – U. T. SIRELIUS – Y. WICHMANN (szerk.), Suomen suku. I. Helsinki. 31–85.
- SETALÁ 1926b: E. N. SETALÁ, Suomensukuisten kansojen esihistoria. In: A. KANNISTO – E. N. SETALÁ – U. T. SIRELIUS – Y. WICHMANN (szerk.), Suomen suku. I. Helsinki. 120–189.
- SJÖGREN 1830: ANDREAS SJÖGREN, Über den grammatischen Bau der syrjänischen Sprache mit Rücksicht auf das Finnische. Gesammelte Schriften I. (DONNER 1879: 3–4 alapján idézve.)
- STEINITZ 1938: WOLFGANG STEINITZ, Die objektive Konjugation der Ostjakischen. Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 30: 680–699.
- STEINITZ 1944: WOLFGANG STEINITZ, Geschichte des finnisch-ugrischen Konsonantismus. Stockholm.
- SZABÓ 1904: SZABÓ DEZSŐ, A vogul szóképzés, Budapest.
- SZINNYEI 1922: SZINNYEI JÓZSEF, Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft, Zweite, verbesserte Auflage. Berlin – Leipzig.
- SZINNYEI 1927: SZINNYEI JÓZSEF, Magyar nyelvhasználat. Hetedik, javított és bővített kiadás. Budapest.
- TESZ: BENKŐ LORÁND (szerk.), A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I. 1967: II. 1970: III. 1976: Budapest.
- VASMER 1973: MAX VASMER, Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka. IV. Moskva.
- VÉRTES 1960: VÉRTES EDIT, Van-e a finnugor *k-nak k- fejleménye mélyhangú szavainkban? NyK 62: 7–21.
- ŽILINA 1975: T. I. ŽILINA, Verchnesysol'skij dialekt komi jazyka. Moskva.
- ZSIRAI 1933: ZSIRAI MIKLÓS, Az obi-ugor igekötők. Budapest.
- ZSIRAI 1937: ZSIRAI MIKLÓS, Finnugor rokonságunk. Budapest.
- ZSIRAI 1943: ZSIRAI MIKLÓS, A magyarság eredete. In: LIGETI LAJOS (szerk.), A magyarság őstörténete. Budapest. 9–35.

Az ugor hangtörténethez

(Adalékok egyes ugor hangváltozások relatív kronológiájához)

1. A finnugrisztikai szakirodalomból jól ismerjük az uráli, ill. finnugor alapnyelvi *s és *š ugor reprezentációját, az idevágó adatokkal együtt (l. az itteni hivatkozások jegyzékét, vö. továbbá BÁRCZI 1967: 105). E szibilánsok obi-ugor folytatása, egyes osztják nyelvjárásokat – vaszugani, verhnye-kalimszki – leszámítva, ugyanaz szókezdő, mint egyéb helyzetben, a magyar azonban némileg ellentmondásos képet mutat:

a) Szó elején mindkét alapnyelvi szibilánsnak nulla a folytatója, pl. (nyj.) *ev*, *év* 'genny' < U **säje(-)* (MSzFE 165–166), *egér* < *šiņe-re (MSzFE 140).

b) A szóbelseji *ks, *kš helyén álló mássalhangzók eredetüket tekintve hiátustöltők, pl. *új*, *ív* (óm. *ív* 'új') < U *jōηksō (COLLINDER 1960: 406), **joη(k)s3* (MSzFE 317)¹¹, *méh*, nyj. *mév* < FU *mekše (MSzFE 429).

c) A szóbelseji intervokalikus *s-nek a magyarban nincs kimutatható folytatása.

d) A szóbelseji *s magyar folytatására egyetlen példát, a *fészék* (< U *pesä MSzFE 205) szót említi az irodalom (pl. SZINNYEI 1927: 43; COLLINDER 1960: 99; LAKÓ 1968: 70). Ennek alapján az U/FU *s > m. *s* (ortografikusan: *sz*) hangmegfelelés szó belsejében voltaképp szabályszerűnek volt elkönyvelve. Tudtommal elsőként Moór Elemérnek szűrt szemet a tény, hogy az *s magyar folytatása más szókezdő, mint szóbelseji helyzetben. E diszkrepanciát Moór az *s-nek a magyar nyelv különletére (!) feltett palatalizálódásával próbálta magyarázni (MOÓR 1947: 41). Hajdú Péter ezzel szemben ezt a semmilyen más etimológia által nem igazolt fejlődést az ugor alapnyelvre posztulálja: „magyarázatul az szolgál, hogy a szó palatális hangrendje miatt a intervokális *s- az ugor alapnyelv egy nyelvjárásában palatalizálódott, s az nem az *s > *š*, hanem az *s' > *s* hangváltozásban vett részt” (HAJDÚ 1966: 106, lábjegyzet). Hartmut Katz később szóvá teszi ugyan, hogy e feltevés nem túlságosan meggyőző (KATZ 1973: 280), de a gyengéit, noha lett volna alkalma a kútfők közül legalább egyvel megismerkedni (l. KATZ 1972: 149, lábjegyzet), furcsa módon nem a hipotézis megalkotóinak, hanem azoknak róttá fel, akik csupán megismételték őket.

e) Az egyes szám 3. személyű birtokos személyragbeli *s esetében a fejlődés ugyanaz (nulla), mint szókezdő helyzetben (HAJDÚ 1966: 106).

A magyar nyelv uráli, finnugor és ugor eredetű lexémákat tárgyaló etimológiai szótárban (MSzFE) még további három olyan szócsalád szerepel, amelyekben intervokalikus helyzetben *s lehetett, vagy *s van kimutatva, ez esetekben azonban nem

¹¹ Katz, az alapnyelvi szibilánsokról szólván, bizonyosan anélkül, hogy a hivatkozásai közt szereplő etimológiai szótárt kézbe vette volna, kijelenti: „[in MSzFE] wird ung. *ív* ~ fi. *jousi* gar nicht erst aufgenommen” [az MSzFE fel sem veszi a m. *ív* ~ fi. *jousi* megfelelőst] (KATZ 1973: 279, 14. lábjegyzet).

nullát, hanem z-t vagy geminált zz-t találunk a magyarban: *ázik* < FU *sjs3- v. *sos3- (*sös3-) (MSzFE 104), *íz* 'Geschmack' < U *ipse (MSzFE 331), *izzad* (MSzFE 334–335) < FU *et3- (COLLINDER 1960: 411) [ɔ: *es3-!]. Az *íz* eredetéről szólván Rédei Károly úgy vélekedett, hogy az *ip3-*s3* mellett még egy alapnyelvi variáns, az *ip3-*s3* is létezett (RÉDEI 1970: 159). Rédei magyarázatával egyetértettek a DEWOS munkatársai, hiszen az osztj. V *ewal* stb. 'szag', V *ewsintā*- stb. 'szaglászik' szavakat is ugyanezen lemma alá sorolták (DEWOS 147–148). Rédei magyarázatában az alakbeli kettősség bizonyára úgy értelmezendő, hogy a magyar *íz*-nek az *ip3-*s3* az előzménye, s a z sporadikus zöngésülés eredményeképpen jelent meg *s, azaz a korábbi *s helyén.

– Az *ázik*-nak a MSzFE által javasolt rokon nyelvi megfelelőkhöz való viszonyát vizsgálva magam arra a következtetésre jutottam, hogy az *ázik*-nak nincs köze hozzájuk (HONTI 1974: 369–370, I. még DEWOS 747).² – Az *izzad*-etimológia hihetőségét egyes, az MSzFE által felsorakoztatott súlyos érvek jelentősen csökkentik (MSzFE 335), e szavunk tehát nem lehet az intervokalikus U/FU *s > m. z(z) fejlődés perdöntő bizonyítéka, ettől azonban állítólagos etimológiai megfelelői, az osztj. VVj. *öl*- stb. 'fűt' és a zürj. *ezji*- 'gyullad', FU *s-t véve alapul, még összefügghetnek egymással.

Most pedig térjünk vissza a *fészék* szóhoz: ez olyan szépen illeszkedik az uráli eredetű 'fészek' szócsaládba (I. MSzFE 205), hogy nincs mit csodálkozni azon, ha az alapnyelvi szóbelseji, intervokalikus *s mássalhangzónak *s*-ként (ortografikusan *sz*-ként) való reprezentálódását magától értetődő fejleménynek vették a magyarban. Ebben nyilván az a körülmény is közrejátszott, hogy a fent említett három magyar szó és állítólagos rokon nyelvi megfelelőik alapján máskor is hasonló viszonyra lehetett következtetni. Csakhogy, mint említettük, sem az *ázik*, sem az *izzad* nem vonható a vizsgálendő körbe – a szóbelseji, intervokalikus *s-t tartalmazó finnugor eredetű morfémáink közé –, amiként az *s-t tartalmazó alapalakból eredeztethető *íz* sem, vagyis a három magyar szótól, ha a *fészék*-ben levő szibiláns rejtélyének megoldására törekszünk, el kell tekintenünk.

Rédei szerint a szóbelseji *s-et, *š-et tartalmazó U/FU szavaink az *š > *s, ill. *s > *ð > Ø hangváltozás következtében az ősmagyarban monoszillabikussá rövidültek, majd kétszótagos szinonimáik, amelyek az akkor „normálisnak” számító hangalakkal rendelkeztek, kiszorították őket (RÉDEI 1972). A magyar *fészék* és megfelelői alapalakjául kikövetkeztetett *pesā szónak eszerint *peð3 > *peh3 > *feh3 fokokon keresztül *fē-vé fejlődvén alkalmasint el kellett volna tűnnie a magyarból, hacsak...

Az ugor alapnyelv felbomlásakor az *s > *ð változás következtében a 'fészek' szó

² Mellesleg az *ázik*-ot a már BUDENZ (MUSZ. 763) által is javasolt osztj. V *lästā*-, Vj. *jastā*- stb. 'öntöz' szóval kapcsoltam össze, s a várakozásnak ellentmondó osztják szókezdő, magyar szóbelseji mássalhangzó-reprezentáció magyarázatául a más igékkel való homonímia elkerülésének tendenciáját neveztem meg (HONTI 1974: 369–370). Ezt a szóegyeztetést azonban a DEWOS még csak mint téveset sem említi (vö. DEWOS 809).

hangalakja *peð lehetett; ezt az ősmagyar kori szóeleji *p > *f* változást követően *feð váltotta fel. A fejlődésnek e fokán elérkeztünk a m. *fészék*-beli szibiláns rejtélyének kulcsához:

$$\vartheta \rightarrow s / fV\_ ,$$

amikor is egyféle, az élesség (stridency) szerinti részleges hasonulással van dolgunk (a ϑ [-strident], az *s* és *f* viszont [+strident] jegyűek), amelynek eredményeképpen *fes alak áll elő, s ebben az *s*, mivel pozícióhoz kötött hangváltozás hozta létre, teljesen szabályosnak tekinthető. Ebből az alakból a *k* (< *kk) képzőmorféma tőhöz tapadásával, valamint az első szótagi vokális megnyúlásával létrejön a mai *fészék* (a Halotti Beszéd *feze* alakjáról, amely valószínűleg a *fészék* képzőtlen alapszavával azonos, I. *fész* TESz. 898).

Az általam itt javasolt megoldás elképzelhetőnek tűnik, mert

a) lehetséges, természetes hangváltozásra (részleges asszimilációra) van alapozva,³

b) az ugor alapnyelvről felállított tézissel, amelynek többek között az U/FU (*s > *s > Ug. * ϑ hangváltozás az előfeltétele, teljes összhangban áll, s azzal kölcsönösen alátámasztják egymást.

Ehhez még azt is hozzá kell fűznünk, hogy e magyarázat az egyetlen, amelynek alapján a m. *fészék* az U *pesä szabályos („hangtörvény szerinti”) folytatásának nevezhető; ha ugyanis a U/FU *s, *s > Ug. *s > ősm. *h > m. $\emptyset$ változással számolnánk, a részleges hasonuláson alapuló magyarázatra gondolni sem lehetne, s a *fészék*-beli sz továbbra is megoldhatatlan rejtélyt jelentene.

Az U *pesä >> m. *fész(ek)* fejlődésnek a következő konzekvenciái vannak az ugor nyelvek hangtörténetének közös szakaszára nézvést:

1. A nyelvtörténetnek abban a korszakában, amelyet ugor alapnyelvként szokás megjelölni, a magyar tanúsága szerint is fel kell tenni * ϑ -t az U/FU *s és *s folytatásául.

2. Az U/FU *s > *s, *s > ϑ változásokat az ugor korszakra kell feltenni, minthogy mind a vogulban, mind az osztjában * ϑ közbülső fokból vezethetők le a mai reprezentációk.⁴

³ Az osztjában is fel kell tennünk egy *s* előtti * ϑ > *s* változást – szókezdő helyzetben –, ez már azonban teljes hasonulás (I. HONTI 1974: 369–370).

⁴ Megjegyzendő még, hogy bizonyos mértékig megerősíthetné a *pesä >> *fészék* fejlődésről adott magyarázatot a m. *füz* 'Weide' is, amennyiben összefüggene a lp. N *běssudāk* 'band or thong of twisted withe or birch branch', L. *pāsō* 'Birkenrute', Not. *peastahk* 'Weidenbrand, Gerste' szavakkal, s benne így szöbelseji *s volna rekonstruálható. Ám a lapp *s* * ϑ folytatója is lehet (I. MSZFE 226–227); ez esetben a *füz* z-je a 'flechten, binden, schnüren' jelentésű *füz* z-jének hatására vezethető vissza (a harmadik magyarázati lehetőség szerint a 'Weide' és a 'flechten stb.' jelentésű *füz* egyazon ige-névszót képviselik, s bennük a z *t-re megy vissza, I. MSZFE 227). Így, ha meggondoljuk, hogy a *füz* 'Weide' szó háromféleképp (!) is magyarázható (MSZFE 226–227), könnyen belátjuk, hogy nemigen lehet a segítségünkre ősmagyar kori hangváltozások felderítésében.

Ami mármost azt az állítást illeti, hogy a nézetem szerint az ugortól a magyarig vezető $\vartheta > h > \emptyset$ hangfejlődés „fonetikailag valószerűtlen” (KATZ 1973: 293) lenne, az alaptalan, hiszen, amint arra más összefüggésben már rámutattam (HONTI 1979: 7), más nyelvek története által is igazolt változástípusról van szó.

Az U/FU szibilánsok ugor nyelvekbeli képviselőjéről egy ún. tapasztalt kutató a legutóbb a következő obskurus „magyarázattal” hozakodott elő: „Entgegen der Katzschen Ansicht 1. $*\vartheta > *s$ - im Ugrischen, 2. $*s >$ obugr. $*\vartheta$ -, urung. $*h$ - nehme ich für die ugrische Zeit nicht $*\vartheta > *s$ -, sondern eine stark geschwächte phonematische Belastung von $*s$ - und $*\vartheta$ - an” [a Katz-féle nézettel szemben, amely szerint 1. $*\vartheta > *s$ - az ugorban, 2. $*s >$ obi-ugor $*\vartheta$ -, ősm. $*h$ -, én az ugor korra nem $*\vartheta > *s$ - változást, hanem az $*s$ - és $*\vartheta$ - erősen meggyengült fonematikus terheltségét tételezem fel], (GANSCHOW 1981: 61). Sajnos egyáltalán nem világos, hogy mire gondolt itt e szakember: a két szibiláns melyike volt „fonematikusan meggyengült terheltségű” és melyikük javára? Megfogalmazásán alighanem feltételhez nem kötött (és indokolatlan) $*s$ - ~ $*\vartheta$ - ingadozás értendő, erre pedig azért van szüksége, hogy egy „nyugati ugor $*\vartheta >$ korai m. $*h$ - (kései m. $\emptyset$)” fejlődést vezethessen le. Ne lenne talán tudomása a különböző nyelvekből szép számmal kimutatott $s > h$ esetek közül egyről sem (nem mintha ilyennel számolni kellene az ősmagyarban ...)? És mi a helyzet szó belsejében, hogyan illik bele a m. *fészék* ebbe a „teóriába”? ...

2. Az utóbbi évtizedekben többen vizsgálták az esetleges ősspermi-ősmagyar kapcsolatok kérdését. A közös vonásokról és egybeesésekről általuk kialakított képet Rédei bíráló tárgyává tette. Szerinte nem bizonyítható, hogy lennének olyan közös hangtörténeti tendenciák és kötött morféimák a permi nyelvekben és a magyarban, amelyeknek alapján az ősspermi és ősmagyar népesség tartós együttélésére lehetne következtetni; a m. *ezüst*, *kényér*, *küszöb*, valamint a *nyolc*, *kilenc*, *harminc* számnevek *c*, *nc* eleme az ősspermiiből való kölcsönzés eredményei (RÉDEI 1969). Mindazonáltal, ha mindkét részről csupán epizódnak minősülnek is, az ősspermi-ősmagyar kapcsolatok nem lehettek rövid életűek, ha képesek voltak egyes magyar számnevek hangalakját befolyásolni és szókölcönzéseket lehetővé tenni. Ezek az események támpontul szolgálhatnak néhány magyar hangtörténeti változás relatív időrendbe való állításához.

Amennyiben a *küszöb* tényleg az ősspermiiből való (amihez az MSzFE szerint fér némi kétség, l. MSzFE 382), akkor megállapíthatjuk, hogy

1. az U/FU ($*\vartheta >$) $*s > * \vartheta$ változásnak az előmagyarban már az ősspermi-ősmagyar érintkezés előtt le kellett zajlania, hiszen az ősspermi $*s$ -nek a magyarban is *s* (ortografikusan: *sz*) felel meg,

2. hasonlóképpen már le kellett zajlania a geminált zárhangok egyszerűsödésének (pl. *pp > *p*) is e kontaktus előtt, máskülönben ugyanis a *küszöb* szövégi *p (> *b*)-je nem menekülhetett volna meg a réshanggá válástól, valamint attól, hogy az előtte álló magánhangzóval diftongussá ne olvadjon össze.

Másik permi jövevényszavunk, az *ezüst* is szolgál hangtörténeti tanulságokkal:

3. Az ősermi alapalakban *z rekonstruálható, következésképp az átvételkor az U/FU/Ug. intervokalikus *t spirantizálódásának már legalább a *δ, vagy akár egyenesen a *z* foknál kellett tartania az ősmagyarban, minthogy az ugor *s (< U/FU *s) m. *s*-ként (ortografikusan: *sz*-ként) folytatódik, s amennyiben az ősmagyarban még nem lett volna *δ* vagy *z*, a permi szó a lehetséges hanghelyettesítéssel, *s-szel került volna át nyelvünkbe.

4. Az U/FU *δ-nek még a *t > *δ > *z* fejlődés megindulása előtt *l*-lé kellett válnia, ellenkező esetben ugyanis *fal* (~ fi. *pato* 'gát') szavunk fejlődésének, amely **pad*δ alakból indul ki (l. MSzFE 178–179), **fad*δ > **faz*δ fokokon át *faz vagy *fáz alakhoz (l. a *pesä > *peδz > *feδz > *fesz: *fész-ék* mintáját) kellett volna vezetnie. – Az U/FU *δ-nek a magyarhoz hasonlóan mindkét obi-ugor nyelvben *l* felel meg, ám a *δ > *l* változás, a *δ > vog. *l'*, osztj. *j* megfelelésből ítélve (HONTI 1979: 6), még ezekben sem indulhatott ki közös alapról. Az U/FU *δ **δ'* hangokkal kapcsolatos nézetemet l. Honti László: Adalék a magyar *l* ~ finn *t* megfelelésének és alapnyelvi előzményének magyarázatához. In: Deréky Pál et al. (szerk.) Emlékkönyv Rédei Károly 60. születésnapjára. Wien – Budapest 1992: 209–213.

5. Ha a 2. é 4. pontbeli megállapítások helyesek, akkor az U/FU intervokalikus *k > ősm. *γ, U/FU intervokális *p > ősm. *w változásnak az U/FU *t > ősm. *δ (> *z*) változással egyidejűleg, ám a gemináták egyszerűsödését (pl. U/FU *pp > ősm. *p*) megelőzően kellett végbemennie.

3. Korenchy Éva vélekedése szerint az osztják V *loyâr*, Vj. *joyâr*, Trj. *lǎyâr* stb. 'páncéling' (DEWOS 742), valamint V *likar*, Vj. *ikar*, VK *jikar*, (Castrén) OS *liker* 'szán, Schlitten' (DEWOS 742) szavaknak legkésőbb az obi-ugor alapnyelv felbomlásakor, időszámításunk kezdete táján kellett egy iráni nyelvből az ős-obiugorba vagy annak valamely, a későbbi ősosztják alapját képező nyelvjárásába átkerülnie, minthogy a szókezdő mássalhangzók egybeesnek az U/FU szókezdő *s és *š folytatásával (KORENCHY 1972: 73, 74, 101). Katz álláspontja szerint viszont éppenséggel e jövevényszók alapján kérdőjelezhető meg azok igaza, akik a U/FU (*š >) *s > Ug. *θ változás elvét vallják, éspedig azért, mert így az *s > *θ változásnak szokatlanul hosszú időn át, az ugor alapnyelvtől az obi-ugor alapnyelv felbomlásáig kellett volna végighúzódnia (KATZ 1973: 282).

Felesleges azonban mindjárt arra gondolnunk, hogy az *s > *ð évszázadokig ható változás lett volna, mivel elméletileg fennáll annak is a lehetősége, hogy a ð megvolt azon iráni népcsoportok nyelvében, amelyek az obi-ugorok, illetve ősztyjakok közvetlen szomszédságába kerültek, és épp azokban a szavakban fordult elő, amelyek az obi-ugorba átkerülve az U/FU *s és *š szabályos folytatásait mutatják. Arra a körülményre való hivatkozással hozom szóba ezt az eshetőséget, hogy az árja szókezdő *s' (< ie. *k̂) helyén magánhangzó előtt az óperzsában ð (~ aveszta s) állt (RASTORGUEVA 1979: 30, 155, 244), s azt a párthusban csak időszámításunk kezdetén váltotta fel s (RASTORGUEVA 1981: 159, 173). A 'szán' jelentésű osztják szó átadó nyelvi alakja iráni részről nincs kimutatva, a szófejtések csupán óind adatokat közölnek (l. pl. KORENCHY 1972: 73; JOKI 1973: 317); tekintettel az ezekben levő szóeleji s-re, azzal a feltevéssel élhetünk, hogy az óind szónak az az iráni – óperzsa vagy más ó- vagy középiráni – megfelelője, amelyből az osztják 'szán' származik, az átvétel idején ð-kezdetű volt. Ezzel az osztják szóval, ha többnyire némileg kételkedve is, összefüggésbe szokták hozni a magyar *szekér* szót (l. MSzFE 576–577), minthogy azonban szókezdő mássalhangzók összeegyeztethetetlenek, külön átvétellel van dolgunk mindkét nyelvben. – Ami pedig az osztják 'páncéling' iráni előzményét illeti, azt, oszét és afgán adatok alapján, a középiránira teszik *zyar alakban (l. KORENCHY 1972: 72; JOKI 1973: 322); a szónak a korai ősztyjában *ðoyār alakúnak kellett lennie; az eddig elmondottak értelmében a magam részéről az átadó nyelvre is szókezdő *ð-t tennék fel, amely aztán a szóbeljeji γ hatására zöngésség szerinti részleges hasonlással z-vé fejlődhetett (hogy feltételezésemet az iráni hangtörténet megerősíti vagy csak megengedi-e, avagy éppenséggel cáfolja, sajnos nincs módom megítélni).

A 'páncéling' jelentésű jövevényszó átvételének idejével kapcsolatban Katz a következőképp nyilatkozik: „das Panzerhemd wird auch nicht so steinalt sein” [a páncéling aligha lehet ősrégi] (KATZ 1973: 282). Megjegyzését valószínűleg magára a „dologra” vonatkozó érvnek szánta, ám, hogy mire alapozta, azt sajnos homály fedi. Ha megkísérlünk a páncéling felbukkasásának időpontjáról tájékozódni, hamar belátjuk, hogy nem tartozik az emberiség legújabb találmányai közé: „Görögországban a homéroszi korban rövid ujjú sodronyínget viseltek... A Kelet ismerte fel először a sodronyos vértet gazdaságosságát. A Nap hevének kitett Keleten a levegőt jól átbocsátó sodrony előnyös volt a védelemnek” (KALMÁR 1971: 255). Schrader szerint a görögök a pikkelyes páncélt a perzsáktól vehették át a Balkán-félszigetre vezető vándorlásaik során (SCHRADER 1901: 611). (Aligha szükséges e helyütt arra emlékeztetnem, hogy az ugor népek is kapcsolatban álltak irániakkal...) Figyelemre méltó körülmény az is, hogy már az időszámításunk előtti 500–200 közé tehető (CHERNETSOV – MOSZYŃSKA 1974: xxi) uszty-poluji kultúra hordozói is ismertek és használtak csontból készült vértet (ČERNECOV – MOSINSKAJA 1954: 181, 182; CHERNETSOV – MOSZYŃSKA 1974:

102–104, 274, 311–312), ami valószínűleg szintén délről származott: „Armour was made of bone or antler plates fastened in the same manner as those of Ust-Poluy appear in the ethnographic materials of the peoples of north-eastern Asia and North America as well as in the materials of Europe of the Middle Ages. In the opinion of several authors, their source was somewhere in central or middle Asia” [az egymáshoz erősített csont- vagy szarulemezekből álló vértet, amilyen az uszty-polujji, éppúgy fellelhető az észak-kelet-ázsiai és észak-amerikai népek néprajzi anyagában, mint a középkori Európában. Forrása több szerző szerint valahol Belső- vagy Közép-Ázsiában lehetett] (CHERNETSOV – MOSZYŃSKA 1974: 313). (Vö. még FODOR 1975: 152.)*

Valószínűnek látszik tehát, hogy azok az iráni jövevényszavak az obi-ugorban, amelyek osztják részről szókezdő helyzetben *l*, *l*, *t*, *j* ($\emptyset$.) (~ vog. *t*) hangmegfeleléseket mutatnak, már az átadó nyelvben ϑ -val kezdődtek, s az ős-obiugorba vagy ős-osztjákba is ϑ -val kerültek, azaz a bennük végbement *s* > ϑ hangváltozásnak nem okvetlenül ezen korszakok valamelyikében kellett lezajlania. Ha pedig ez az eshetőség, mint rámutattam, fennáll, mindjárt nincs okunk készpénznek venni, hogy az iráni jövevényszók az ugor *s* > ϑ fejlődés ellen szólnak, amiként azt Katz vélte (KATZ 1973: 282).

Hadd mutassam be végül táblázat formájában is a fentiekben taglalt avagy csupán érintett hangfejlődési tendenciák általam megállapított sorrendjét.

---

 ugor alapnyelv

 $\check{s} > s$ $s > \vartheta$ $s' > s^{**}$ $s' > s^{***}$

magyar		obiugor alapnyelv	
	$\delta > l, \delta' > l'$	intervok. $tt > t, kk > k, pp > p$	
intervok.	$t > \delta, k > \gamma, p > w$	ősvogul	ősosztják
intervok.	$\delta > z^5$	$\vartheta > t$	$\vartheta > l$
intervok.	$tt > t, kk > k, pp > p$	$\delta > l, \delta' > l'$	$\delta > l, \delta' > j$
szóeleji	$p > f(b), k > k/\chi$		
	$\vartheta > h$		
	$h > \emptyset$		

* Dr. Fodor István (Magyar Nemzeti Múzeum) összeállított számomra egy kis régészeti irodalomjegyzéket a legalapvetőbb forrásokból, amelyek i. e. 7. századi vagy későbbi csont-, bronz-, vaspáncéling-leletekről tudósítanak; szíves segítőkészségéért e helyütt is köszönetet szeretnék mondani.

Irodalom

- BÁRCZI 1967 = BÁRCZI G.: Hangtörténet. In: Bárczi, G. – Benkő, L. – Berrár, J.: A magyar nyelv története. Budapest 1967: 95–180.
- CHERNETSOV – MOSZYŃSKA 1974 = CHERNETSOV, V. N. – MOSZYŃSKA, W.: Prehistory of Western Siberia. Montreal – London 1974.
- COLLINDER 1960 = COLLINDER, B.: Comparative Grammar of the Uralic Languages. Stockholm 1960.
- CSERNYECOV – MOSZINSZKAJA 1954 = ЧЕРНЕЦОВ, В. Н. – МОШИНСКАЯ, В. И.: В поисках древней родины угорских народов. In: По следам древних культур от Волги до Тихого Океана. Москва 1954: 163–192.
- DEWOS = STEINITZ, W.: Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache. Berlin 1966–1993.
- FODOR 1975 = FODOR I.: Verecke híres útján ... Budapest 1975.
- GANSCHOW 1981 = GANSCHOW, G.: Aszendenztheoretische Untersuchungen ugrischer Nominalstrukturen. C4IFU III. Budapest 1981: 55–63.
- HAJDÚ 1966 = HAJDÚ P.: Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Budapest 1966.
- HONTI 1974 = HONTI L.: Etimológiai adalékok. NyK 76 [1974]: 369–378.
- HONTI 1979 = HONTI L.: Characteristic Features of Ugric Languages (Observations of the Question of Ugric Unity). ALH 29 [1979]: 1–26.
- JOKI 1973 = JOKI, A. J.: Uralier und Indogermanen. MSFOu. 151. 1973.
- KALMÁR 1971 = KALMÁR J.: Régi magyar fegyverek. Budapest 1971.
- KATZ 1972 = KATZ, H.: Zur Entwicklung der finnisch-ugrischen Affrikaten und Sibilanten im Ugrischen. ALH 22 [1972]: 141–153.
- KATZ 1973 = KATZ, H.: Noch einmal zur Frage der finnisch-ugrischen Affrikaten und Sibilanten im Ugrischen. SFU 9 [1973]: 273–290.
- KORENCHY 1972 = KORENCHY É.: Iranische Lehnwörter in den obugrischen Sprachen. Budapest 1972.

M. В. Горелик: Реконструкция доспехов скифского воина из кургана у г. Орджоникидзе (In: Скифы и сарматы. Киев 1977: 146–151), Б. Н. Граков, Скифы. Москва 1971 (I. 89. I.) (németül: B. N. Grakow: Die Skythen. Berlin 1978), А. П. Манцевич: Золотой гребень из кургана Солоха (Ленинград 1962), А. И. Мелюкова: Вооружение скифов (Москва 1964: I. 69, 71, 72, 73. I.), К. Ф. Смирнов: Вооружение сарматов (МИА 101. Москва 1961: I. 75. I.), Е. В. Черненко: Скифский доспех (Киев 1968), Е. В. Черненко: Оружие из Толстой Могилы (In: Скифский мир. Киев 1975: I. 166–167. I.)

** Részletesebben l. Honti László: A vogul s és š U/FU alapnyelvi szibiláns előzményei. NyK 88 (1986): 258–263.

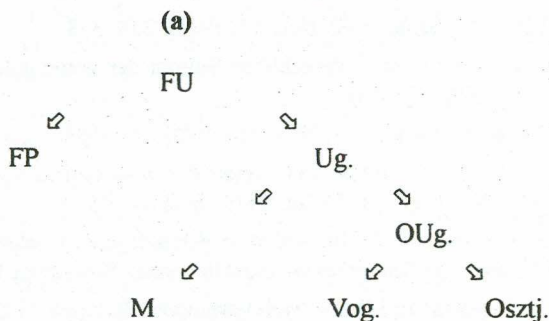
⁵ A $\delta > z$ később, de talán még a $\theta > h$ előtt ment végbe.

- LAKÓ 1968 = LAKÓ Gy.: Proto Finno-Ugric Sources of the Hungarian Phonetic Stock. Budapest 1968.
- MOÓR 1947 = MOÓR E.: A magyar nyelvtörténet őstörténeti vonatkozásai. Nyr. 71 [1947]: 39–42, 85–87, 151–154.
- MSzFE = A magyar szókészlet finnugor elemei. Budapest 1967, 1971, 1978.
- MUSz. = BUDENZ, J.: Magyar-ugor összehasonlító szótár. Budapest 1873–1881.
- RASTORGUEVA 1979 = РАСТОРГУЕВА, В. С. и др. (ред.): Основы иранского языкознания. Древнеиранские языки. Москва 1979.
- RASTORGUEVA 1981 = РАСТОРГУЕВА, В. С. и др. (ред.): Основы иранского языкознания. Среднеиранские языки. Москва 1981.
- RÉDEI 1965 = RÉDEI K.: Szófejtések. NyK 67 [1965]: 324–338.
- RÉDEI 1969 = RÉDEI K.: Gibt es sprachliche Spuren der vorungarisch-permischen Beziehungen? ALH 19 [1969]: 321–334.
- RÉDEI 1970 = RÉDEI K.: Szófejtések. NyK 72 [1970]: 157–163.
- RÉDEI 1972 = RÉDEI K.: Évolution en hongrois des mots à structure proto-ouraliennne et finno-ougrienne VC_{s/s}V et CVC_{s/s}V. EFOu. 8 [1972]: 231–236.
- SCHRADER 1901 = SCHRADER, O.: Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde. Grundzüge einer Kultur- und Völkergeschichte Alteuropas. Strassburg 1901.
- SZINNYEI 1927 = SZINNYEI J.: Magyar nyelvhasonlítás. Budapest 1927.
- TESz. = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Budapest 1967, 1970, 1976.

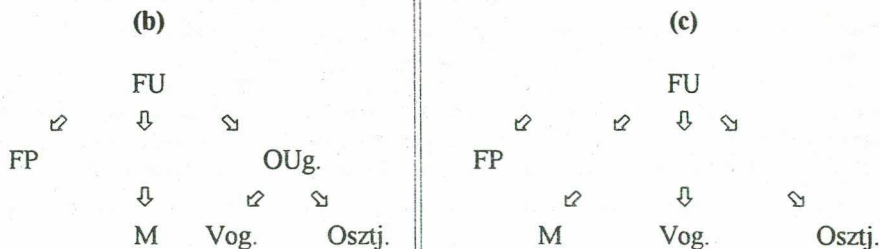
Ugor alapnyelv: téves vagy reális hipotézis?

0. Az ugoroként ismert nyelveknek az uráli nyelvek körében genetikailag kijelölt helyét illetően három felfogásról van tudomásom: (a) Jó egy évszázadon át axiómának számított a finnugor (uráli) nyelvtudományban, hogy a két obi-ugor nyelv (vagyis a vogul és az osztják) a magyarral együtt az uráli nyelvcsalád finnugor ágának keleti, ún. ugor csoportját alkotja, míg a finn-permi nyelvek a nyugati csoport tagjai. Vagyis:

Csak a legutóbbi évtizedekben bukkantak fel olyan vélekedések, amelyek szerint korántsem biztos, (b) hogy a magyar egy olyan nyelvi előzményből származna, amely a finnugor alapnyelv felbomlása után a vogulnak és az osztjáknak is őse lett volna, (c) vagy hogy a két obi-ugor nyelvnek a finnugor alapnyelv felbomlását követően egyáltalán közös előzménye lett volna, tehát a három ún. ugor nyelv ennek megfelelően a finnugor nyelveknek külön-külön éppen olyan önálló ágát alkotná, mint a finn-permi nyelvek közössége.

Az efféle nézetekből adódó következmények a finnugor családfán a fentihez képest a következő változást eredményeznék:

A kérdés természetesen az, hogy e három felfogás közül melyik tekinthető a kérdéses nyelvek tanúságtétele alapján reálisnak vagy legalábbis valamelyest valószínűnek. E probléma vizsgálata azt teszi szükségessé, hogy e nézeteket összevessük a három, eddig ugorként ismert nyelv közös vallomásával. Ennek pedig – az én megítélésem szerint – két síkon kell történnie:

(1) Meg kell néznünk, vajon e három nyelv – és kizárólag e három nyelv – felmutat-e csak rájuk jellemző olyan sajátos jegyeket, amelyek a (közelebbi) nyelvrokonság megállapításához szükségesek, azaz vannak-e a szókincsben, a hangtanban, a grammatikában (a morfológiában és a szintaxisban) és a frazeológiában kizárólagos közös vonásaik,

(2) el kell döntenünk, vajon indokolt-e az eddig közösnek tekintett jegyeknek legalább egy részét egymástól független fejleményként magyarázni.

Az alábbiakban megkísérlem a problémakör (újbóli, részleges) feltérképezését és az ismertető nézetek kommentálását.

0.1. Megjegyzések az ugor nyelvek közti rokonsági viszonyról közzétett némely vélekedésekről

Korábban már összefoglaltam az ugor nyelvek esetleges közelebbi rokonságával kapcsolatos nézeteket és előadtam az ezen nyelvekből számomra adódott következtetéseket (HONTI 1979a és 1979b).¹ Akkori tudománytörténeti áttekintésemet itt nem kívánom teljes egészében megismételni, az újabb elképzeléseket is csak annyiban érintem, amennyiben szükségesnek érzem, hogy kommentárokat fűzzek hozzájuk. Úgy vélem viszont, hogy azon nyelvi tényeket érdemes sorra vennem, amelyek e kérdés megítélése szempontjából relevánsnak tekinthetők. A közel húsz évvel ezelőtől e jegyzék némiképpen eltér, egyes részletkérdéseket ugyanis másként látok, mint akkor (továbbá e dolgozat jelenlegi változata nem lévén végleges, a jegyzék sem teljes), ill. néhány, akkor még számomra ismeretlen közös ugor (vagy obi-ugor)² vonással egészítem ki akkori listámat (az obi-ugor közös jegyek felsorolása ad hoc jellegű, azok

¹ Tudtommal elsőként Décsy Gyula tett kísérletet az ugor nyelvek közös vonásainak áttekintésére (DÉCSY 1965: 169–172).

² Az obi-ugor nyelveket – miként az összes uráli nyelvet is – az eddig megszokott és általam változatlanul előnyben részesített külső elnevezését használva emlegetem (kivéve a szelkup, lévén az „osztják-szamojéd” körülményes és nem eléggé világos megjelölés), mivel a sztalinizmus által kikényszerített (egyébként a kor szellemét ismervé képmutató és áldemokratizmust árasztó) divatja, hogy ti. a belső elnevezéseket kellett bevezetni, újraéledt, nemzetközileg erősen terjedőben van. Nem tartom szerencsésnek ezt a merő jóindulatból felélesztett divatot, mert csak zavart okozhat az uráli nyelvek megnevezéseit nem ismerők körében. Aligha lehet véletlen, hogy vogul anyanyelvű kollégánknak egy kötetének címében a hivatalos orosz megnevezés mellett zárójelben közölte a hagyományosat is (Е. И. Ромбандеева, Синтаксис мансийского (вогульского) языка. Москва 1979). Ellenzem ezt az eljárást azért is, mert pl. a két legnagyobb lélekszámú uráli népet és azok nyelvét senkinek sem jut eszébe pl. a németben használt *Ungar*, *Ungarisch*, illetve *Finne*, *Finnisch* külső megnevezés helyett a belső elnevezésen alapuló *Magyar*, *Magyarisch*, illetve *Suomi*, *Suomisch* névvel illetni.

összeállítása ugyanis nagyobb munka lenne, és a jelen téma szempontjából talán nem is nélkülözhetetlen). Helykímélés végett gyakran csak utalok korábbi írásaim lapszámára, hogy az ott előadottakat és az irodalmi hivatkozásokat itt ne kelljen megismételnem.

Az utóbbi mintegy két évtizedben az ezen kérdéstről közzétett állásfoglalásokban számomra az a legfeltűnőbb, hogy nagyon gyakran ellentétes értelmű állásfoglalások láttak napvilágot ugyanazon részproblémák megítéléséről. Ha egy nem finnugrista próbálna ezek alapján véleményt formálni, igen csak nehéz helyzetben lenne, nem tudná mit kell hinnie, ha az egyik nyilatkozó valamiről azt állítja, hogy fehér, a másik pedig éppen olyan meggyőződéssel jelenti ki, hogy az bizony fekete... Nem ritkán pedig csak odavetett, mindennemű indokolás és magyarázat nélküli kijelentések hivatottak az ugor csoporton belüli viszonyokat minősíteni (igaz, sokszor egyéb kérdéseket is elintéznek ilyen „rövid úton”...).

Pl. Gulya János egy régebbi idevágó tanulmányában így nyilatkozott: „W. Steinitz mind a vogul, mind az osztják magánhangzórendszerek magyarázata során többször – és helyesen – hivatkozott e két nyelvnek az egymásra gyakorolt másodlagos hatására (GWV [= Geschichte des wogulischen Vokalismus. Berlin 1955; H. L.] 152). Ilyen egyezések a hangtanon kívül e nyelvekben másutt is vannak (például a birtokos személyjelek körében³). E két nyelv, a vogul és az osztják szomszédságából fakadó kiegyenlítő hatáshoz én még felemlíteném egy igen valószínű közös szubsztrátum ugyanilyen irányban ható, nagymérvű lehetőségét is⁴... [Bekezdés] A feltételezett obi-ugor egységen belül mi most már a valóban közös, az ősi közösség emléke, és mi az ilyen vagy olyan irányú konvergencia eredménye? Mindezeket látva, nem lenne-e – akár csak munkahipotézisként – helyesebb, ha az ugor nyelvek körében nem kettéosztódással, hanem közvetlenül három ősi leánynyelv kialakulásával számolnánk? Esetleg akár még azzal az eredménnyel is, hogy nem volt számottevő az az időszak, amit valamilyen kapcsolatban két későbbi önálló nyelv még egy ideig együtt töltött. Más megközelítésben: pánkron meg gondolás alapján is úgy vélem, a kutatás jelen állásában a kettéosztódásos magyarázat helyett célszerűbb közvetlenül három későbbi ugor jellegű nyelv proto-nyelvi formáját, azaz ősmagyart, ősvogult és ősosztjákot, illetőleg eleve magyart, vogult és osztjákot minden további összekapcsolás nélkül felvennünk” (GULYA 1977: 118). Annak idején igyekeztem rámutatni e felfogás megalapozatlan

³ Bevallom, nem is sejtem, mire gondolhattott itt a szerző, hiszen amennyire én ismerem az obi-ugor nyelveket és nyelvjárásaikat, nincsen olyan birtokos személyjel egyetlen nyelvjárásukban sem, amely hangalakját a másik obi-ugor nyelv valamely nyelvjárása alakította volna. Gulya „pl.” aposztrófálása arra enged következtetni, hogy neki egyéb ilyen jelenségről is van tudomása – nekem nincs...

⁴ Az esetleges szubsztrátumra vagy areális kapcsolatokra való hivatkozás igen gyakran csak annak az indirekt beismerése, hogy valamely fogás kérdésre nem tud a szerző választ találni. Talán csak akkor lenne érdemes szubsztrátumot emlegetni, ha a szubsztrátumnyelvet meg tudjuk nevezni, és persze tudunk is róla valamit.

voltára (HONTI 1979a: 240, 1979b: 23). Helimskij hozzám hasonlóan ítélte meg Gulya kísérletét: „... сомнительна... гипотеза Я. Гуи о том, что мансийский и хантыйский языки разделились между собой одновременно с отделением от них венгерского языка и что близость двух обско-угорских языков обусловливается контактными, а не генетическими связями... Л. Хонти справедливо квалифицирует эту гипотезу, не подкрепленную даже намеком на анализ общих черт обско-угорских языков, как »должным образом не обоснованную и опрометчивую«... показателен, однако, ход рассуждений, ведущих к этой неудачной гипотезе: наличие венгерско-мансийских и (менее убедительных) венгерско-хантыйских изоглосс трактуется Я. Гуей как свидетельство недостаточной адекватности традиционного угорского генеалогического древа, однако сам принцип »скачкообразного« членения праязыка остается при замене двоичного членения на троичное неизменным» [...Gulya János hipotézise miatt is... kétséges, hogy szerinte a vogul és az osztják nyelv a magyar nyelv önállósulásával egyidejűleg különült el egymástól és hogy a két obi-ugor nyelv közeli rokonsága kontaktussal magyarázható, nem pedig a rokonsági viszonyokkal... Honti László joggal minősíti ezt a hipotézist, amelyet szerzője nem kísérelt meg igazolni akárcsak egy utalás erejéig sem az obi-ugor nyelvek közös vonásainak elemzésével. »kellőképpen meg nem alapozott és elhamarkodott vélemény«-nek... Jellemző azonban gondolatmenete, ahogyan ehhez a megalapozatlan hipotézishez eljutott: a magyar-vogul és a (kevésbé meggyőző) magyar-osztják izoglosszák meglétét Gulya János úgy állítja be, mint a hagyományos ugor családfamodell nem kellően adekvát voltának bizonyítékát, de az alapnyelv »ugrásszerű« osztódásának elve a kettős tagolás helyett a hármassal megingathatatlan marad] (HELIMSKIJ 1982: 21–22).

Később Gulya még egy igen érdekes érvet vetett be az obi-ugor alapnyelv hipotézise ellen, amikor így írt: „Das Sprachmaterial im Ugrischen weist eindeutig aus, daß... die vermutete obugrische Einheit – mindestens aufgrund der urir[anischen] LW [= Lehnwörter] – nicht denkbar ist...” [„Az ugor nyelvi anyag egyértelműen azt igazolja, hogy ... a feltételezett obi-ugor egység – legalábbis az ősiráni jövevényszavak alapján – elképzelhetetlen...”]. (GULYA 1981: 375). Természetesen még végtelenül sok olyan „kritériumot” lehetne felsorolni, amelyek nem támasztják alá sem az ugor, sem az obi-ugor egységre vonatkozó hipotézist, ilyen lehetne pl. az, hogy mind a három ugor nyelv más-más szuffixumot használ a passzívum jelölésére. A kérdés persze csak az, hogy hiánylistát akarunk-e összeállítani egy prekonceptió igazolására irányuló igyekezetünkben, avagy arra törekszünk, hogy mind a pro, mind a kontra érveket összegyűjtjük és mérlegeljük.

Az uráli nyelvek közös szókincsét vizsgáló szamojedológus Janhunén viszont reálisan ítélte meg a helyzetet: „...suomalais-ugrilanen kielihaara on paljon moni-

muotoisempi ja sen sisäiset suhteet kaikin puolin hämärtyneempiä. Erityisesti ugrilaisten kielten asema tässä kokonaisuudessa on yhä monessa suhteessa epäselvä, eikä ugrilaista kantakieltä ole kyetty eksplisiittisesti rekonstruoida siitä huolimatta ettei sen diakronisesta todellisuudesta ole epäilystä...” [„... a finnugor nyelvcsoport sokkal bonyolultabb és belső kapcsolatai minden tekintetben homályosabbak. Különösen az ugor nyelveknek a helye ebben az együttesben éppen oly sok tekintetben homályos, és az obi-ugor alapnyelvet nem sikerült egyértelműen rekonstruálni annak ellenére, hogy annak diakron létét illetően nincsenek kétségek...”] (JANHUNEN 1982: 219; én emeltem ki – H. L.).

Nemrégiben Tapani Salminen fogalmazta meg az obi-ugor egységről vallott elképzelését a Ю. С. Елисеев – К. Е. Майтинская (отв. ред.), Языки мира. Уральские языки. (Москва 1993) c. kötetéről írott recenziójában, amely a Facts and myths about Uralic studies címet viseli. A benne foglaltak részben egybecsengenek Gulya idézett felfogásával. Az obi-ugor egységgel kapcsolatos hipotézis tartozik minden kétséget kizáróan Salminen interpretációjában a mítoszok világába, s e nézetét az általam írott fejezetre hivatkozva adta elő: “There was no chapter for the Ugrian languages, but there is one for Ob-Ugrian. The author of this chapter, László Honti, uses more space to illustrate the differences rather than the common features of Mansi and Khanty, and correctly emphasizes that the bulk of those common features are either retentions from Proto-Uralic or relatively late areal innovations. However, he fails to draw the apparently inevitable conclusion that no Ob-Ugrian unity needs to be assumed at all” [„Nincs külön fejezet az ugor nyelvekről, van viszont az obi-ugorokról. E fejezet szerzője, Honti László a vogul és az osztják közti különbségek bemutatására több helyet szánt, mint amennyit a közös vonások bemutatására és helyesen hangsúlyozza, hogy a közös vonások tömege vagy az uráli alapnyelvből származik, vagy viszonylag kései újítás. Mindazonáltal elmulasztotta levonni a nyilvánvalóan kikerülhetetlen következtetést, hogy egyáltalán nem szükséges obi-ugor egységet posztulálni”] (SALMINEN 1997: 91). Minden bizonnyal azért nem jutottam arra a következtetésre, amire Salminen szerint jutnom kellett volna, mert nekem az obi-ugor nyelvek némi ismeretében más a véleményem; meg kell jegyezni továbbá, hogy az eleve igen szigorú terjedelmi korlátok és szerkesztőségi előírások nem tették lehetővé egy részletesebb leírás közlését.⁵ E nézet kapcsán kimerítőbb kommentálás helyett csak visszautalok a Gulya által vázoltakkal kapcsolatos megjegyzésekre.

⁵ Salminen egyebet is tévesen a szememre vet: “An interesting detail is that before the publication »Ural'skie jazyki«, it had already been discovered by the Hungarian scholar Márta Csepregi that two local dialects dealt with by Honti, of Tremyugan and Tromagan, actually refer to variant names of one and the same river, and two stages of development of the same dialect (Csepregi 1993 [1: 49–52]), but no mention of this discovery is made in the chapter” [„Érdekes részletkérdés, hogy az »Ural'skie jazyki« megjelenése előtt már a magyar Csepregi Márta felfedezte, hogy a Honti által tárgyalt két alnyelvjárás, a Tremyugan és a Tromagan folyó mentén beszéltek

1. Az ugor nyelvek közti szókinszbeli egyezések kérdése

Az uráli nyelvészet kétségtelenül egyik legsikeresebb művelője, Hajdú Péter, aki- nek (Hajdú 1952) valamikor semmiféle kétségei sem voltak az ugor egység meglétét illetően, ekként vélekedik újabban e kérdéstről: „Die Absonderung der Ugrier von den übrigen Gruppen der finnougri-schen Gesellschaft begann zu Ende des 3. Jahrtausends v. Chr. Danach gingen in ihrer Sprache Änderungen vor sich, die sich in den anderen finnougri-schen Sprachen nicht nachweisen lassen. Diese Veränderungen sind teils in einer gewissen Modifikation des Lautmaterials, teils in einer Bereicherung des gram-matischen Systems, in der Erscheinung neuer grammatischer Elemente zu spüren, die es nur in den drei ugrischen Sprachen gibt. [Bekezdés] Dennoch ist überraschender-weise die Zahl der Änderungen und Neuheiten speziell der ugrischen Grundsprache nicht hoch: Außer den relativ vielen Wortübereinstimmung geben alles in allem ein bis zwei identische Lautentwicklungen, drei gemeinsame Kasussuffixe, ein bis zwei ugrische Ableitungssuffixe und u. U. die Übereinstimmung der Ansätze der objektiven Konjugation darüber Rechenschaft” [„Az ugarság elkülönülése a finnugor társadalom többi csoportjától az i. e. III. évezred vége felé indult meg. Ezután az elszakadt ugor-

valójában egy és ugyanazon folyó névváltozataira utalnak és ugyanazon nyelvjárás két fejlődési fokát képviselik (Csepregi 1993 [: 49–52], de még csak egy utalás sem található e felfedezésre ebben a fejezetben”] (SALMINEN 1997: 91). Ehhez tudni kell, hogy (a) mindkét írás (Csepregi és az enyém) 1993-ban jelent meg, s így alig elképzelhető lett volna, hogy egy moszkvai kötetben közvetlenül a megjelenés előtti utolsó pillanatban még valamit módosítsanak... (b) De erre nem is lett volna szükségem, hiszen Csepregi felfedezése a Tra. nyelvjárásról így szól: „Murre on sama, mitä László Honti nimittää Tromaganin (Tra.) murteeksi. Tromagan ja Tremjugan ovat saman joen nimityksiä... Tremjuganin (Trj.) ja Tromaganin (Tra.) murteen erot eivät mahdollisesti ole alueellisia vaan ajallisia” [„A nyelvjárás ugyanaz, amelyet Honti László tromaganinak (Tra.) nevez. A Tromagan és a Tremjugan ugyanazon folyó nevei... A tremjugani (Trj.) és a tromagani (Tra.) nyelvjárás közti különbségek valószínűleg nem területiek, hanem időbeliek”] (CSEPREGI 1993: 49–50), amit már én is felfedeztem, mégpedig jóval korábban, csak éppen a jelek szerint ez elkerülte Salminen figyelmét, bár nem eldugott helyeken publikáltam azt: „A tromagani nyelvjárás (Tra.) a szurguti nyelvjárások közé tartozik, és a Karjalainen-féle tremjugánival (Trj.) azonosítható, bár bizonyos hang- és alaktani különbségek megfigyelhetők. Ezekről majd külön fogok beszámolni, hasonló jellegű pimi osztyák megfigyeléseimmal együtt kívánom közre-adni” (HONTI 1978: 127), ezt valójában meg is tettem (HONTI 1977: 1981c). (c) Arról nem is beszélve, hogy lehetőségem Csepregire hivatkozni már csak azért sem lett volna, mert mindkettőnk írása nagyjából egyidejűleg jelent meg...

Salminen recenziója egyéb vonatkozásokban is tartalmaz némi túlzásokat: “There is no consensus about the actual number of Uralic languages. The extreme minimum count, still supported by the most conservative viewers, would give us no more than eighteen languages, viz. »Lappish« (i. e. Sami)...; three Ugrian languages, Hungarian, »Vogul« (Mansi), and »Ostyak« (Khanty)... In contrast, the most comprehensive list of Uralic languages, in the sense that each one of them requires a separate linguistic description, would include forty-six languages, i. e. eleven Sami... eight Ugrian... languages” [„Nincsen konszenzus az uráli nyelvek számát illetően. A szélsőségesen legkisebb szám, amelyet a legkonzervatívabbak vallanak, nem több mint tizennyolc nyelvet ad meg, úgy mint a »lapp« (azaz számi)...; három ugor nyelv, a magyar, a »vogul« (manysi) és az »osztyák« (hanti)... Ezzel szemben az uráli nyelvek legátfogóbb listája, abban az értelemben, hogy melyek igényelnek önálló nyelvi leírást, negyvenhat nyelvet foglalna magában, vagyis tizenegy számi, ... nyolc ugor... nyelvet”] (SALMINEN 1997: 83). Jó lenne tudni, milyen kritériumok alapján jutott Salminen erre a következtetésre, vajon – ha a magyart leszámítjuk, marad még hét „ugor nyelv” – melyek lehetnek ezek? Hasonló megfontolásból vajon pl. hány „német nyelvet” és „holland nyelvet” kellene megkülönböztetni, különös tekintettel a német-holland államhatár két oldalán beszélt nyelvváltozatokra ...

ság nyelvében olyan változások történtek, melyek a többi finnugor nyelvben nem mutathatók ki. E változások részint a hanganyag bizonyos módosulásán, részint a nyelvtani rendszer gazdagodásán, új nyelvtani elemek keletkezésén és nem utolsósorban olyan szavakon érzékelhetők, melyek csak a három ugor nyelvben vannak meg. [Bekezdés] Mégis meglepő, hogy a sajátosan ugor alapnyelvi változások vagy újítások száma nem nagy: az aránylag számos szóegyezésen kívül mindössze egy-két egyező hangfejlődés, három közös fogantatású rag, meg egy-két ugor képző, és esetleg a tárgyas igragozás csíráinak egyezése ad számot róluk”] (HAJDÚ–DOMOKOS 1978: 85; HAJDÚ 1987: 334).

Hajdú (1987: 334) szerint tehát viszonylag sok egyezés van az ugor nyelvek szóincsében (egyéb részletkérdésekre alább térek ki). Ennek az állításnak az ellenkezője is megtalálható a szakirodalomban: »Pelkästään sanastomäärien perusteella näyttääh yhteisugrilainen kausi heikosti dokumentoidulta:

uralilaisia sanoja 181	suomalais-ugrilaisia sanoja 357	ugrilaisia sanoja 162	obinugrilaisia sanoja n. 500»
---------------------------	------------------------------------	--------------------------	----------------------------------

[„Pusztán az egyező szavak mennyisége alapján az ugor kor rosszul dokumentálnak tűnik:

uráli szavak 181	finnugor szavak 357	ugor szavak 162	obi-ugor szavak kb. 500”]
---------------------	------------------------	--------------------	------------------------------

(HÄKKINEN 1984: 92).

Zavarba ejtőnek találok az olyan vélekedéseket, amelyek szerint az ugor nyelvek közti szóincsbeli egyezések száma nem nagyon igazolja e nyelvek szorosabb összetartozását. Az UEW alapján készített statisztikai kimutatásomból (HONTI 1993a) ui. pl. a következők derülnek ki:

Az UEW-ben tárgyalt

704 magyar szónak a megfelelői a finnugor nyelvek körében

	vog.	osztj.	zürj.	votj.	cser.	mord.	lapp.	finn
m.	404	381	293	262	211	199	230	287

Az UEW-ben tárgyalt

726 vogul szónak a megfelelői a finnugor nyelvek körében

	ma.	osztj.	zürj.	votj.	cser.	mord.	lapp.	finn
vog.	404	547	312	275	209	195	261	317

Az UEW-ben tárgyalt

779 osztják szónak a megfelelői a finnugor nyelvek körében

	m.	vog.	zürj.	votj.	cser.	mord.	lapp.	finn
osztj.	381	547	320	275	228	216	297	334

Az UEW-ben tárgyalt

704 magyar szónak kizárólagos ugor megfelelői

	vog.	osztj.
m.	144	127

Ha valaki pedig úgy véli, hogy csekély a két obi-ugor nyelv közös szókincse, annak csak azt javasolhatom, szánjon némi időt a DEWOS anyagának áttanulmányozására...

A magyar és a két obi-ugor nyelv közti lexikális kapcsolatoknak a közelebbi rokonság szempontjából elégséges vagy elégtelen voltát összehasonlíthatjuk pl. a lapp és a két volgai nyelv hasonló adataival (ismereteim szerint ui. a lapp, a mordvin és a cseremis esetében még senkinek sem jutott eszébe kétségbe vonni, hogy ezek egy közös alapnyelvre, a finn-volgai alapnyelvre mennek vissza).

Összehasonlításul nézzük meg pl. azt, hogy a lapp és egyéb finnugor nyelvek közt mennyi a közös szó.

Az UEW-ben tárgyalt

726 lapp szónak a megfelelői a finnugor nyelvek körében

	fi.	mord.	cser.	votj.	zürj.	osztj.	vog.	m.
lapp	454	320	283	253	313	297	261	230

Az UEW-ben tárgyalt

726 lapp szónak kizárólagos volgai megfelelői

	mord.	cser.
lapp	101	60

(HONTI 1993a: 256–257)

Ezen adatok alapján igen nehéz lenne csatlakoznom a szkepticizmust sugárzó állásfoglalásokhoz. Itt utalnom kell még arra a megjegyzésemre, amelyet akkor tettem, amikor első ízben szóltam hozzá az ugor problémához: „Mivel egy magyar szó finn-ugor eredetűvé minősítéséhez elegendő, ha az egy tucatnyi finn-permi nyelvnek csak az egyikéből van hozzákapcsolható megfelelő, míg az ugor minősítéshez legalább az

egyik obi-ugor nyelvből van szükségünk megfelelőre, vagyis a nyelvek számát tekintve a finnugor eredet igazolhatóságának nagyobb a valószínűsége, mint az ugorénak, ezért az ugor kori [magyar] szók 23 %-a [az MSzFE anyagában] komoly aránynak tekinthető” (HONTI 1979a: 234–235, vö. még HONTI 1979b: 12–13) – ezt változatlanul fenntartom.

A magyar–vogul/osztják közös szókincs egyes elemei különös súllyal esnek latba. Megítélésem szerint rendkívül fontos a közös magyar–vogul ethnonym (amelynek van osztják megfelelője is): m. *magyar* ~ vog. Szo. *māñsi* 'vogul'.

Nem kevésbé fontosak a lótarással kapcsolatos szavak és kifejezések: m. *harmadfü ló* 'Pferd im dritten Lebensjahr' ~ vog. *kurəm pum tēm luw* id.

vagy az azonos szemléletű összetételek: m. *hét-fő* 'Montag', vog. *sāt-pun̄k-χōtal* 'Sonntag', osztj. *lapət-ōχ-χātəλ* id., szó szerint: 'Wochenaupttag'), a m. *iafia* (= *ia-fia*) ugor kori összefoglaló (copulativ) összetételnek látszik (még vö. HONTI 1990: 299).

2. Hangtani egyezések

Állítólag csekélyek az ugor nyelvek közös hangtani újításai. Ezt elég nehéz kérdésnek vélem, mert ennek megítéléséhez azt a kérdést kell feltennem: mennyivel több újítást tudunk a finn-permi vagy a finn–volgai alapnyelvben kimutatni. Az a kevés, bizonyíthatóan ugor kori hangtani változás is azonban olyan mélyrehatóan bizonyul, hogy egyebek közt ezek különítik el őket a nyugati (értsd: a finn-permi) nyelvektől. Én két ilyen döntő jelentőségű hangváltozást ismerek:

Az U/FU alapnyelvi szibilánsoknak az ugor korban elkezdődött és hosszan elhúzódott változásai (HONTI 1983, főleg HONTI 1986) és a székezdő *k velarizációjának köszönhető (e nyelvekben a hangfejlődések eredményei tekinthetők az ugor és a finn-permi ág közti legmarkánsabb különbségeknél).

Az első fontos hangtörténeti esemény az U/FU szibilánsoknak az ugor korban elkezdődött módosulása volt, amelynek eredményeként az U/FU *s és *š helyén magyar $\emptyset$, vogul *t* és osztják *l* ~ *j* ~ $\emptyset$ ~ *λ* ~ *l* található, ill. az alapnyelvi *s depalatalizálódott e nyelvekben.

A másik döntő jelentőségű hangváltozás az volt, hogy a veláris magánhangzó előtti *k* helyét vagy egy erősen veláris ejtésű: *k̄*, vagy egy mediopalatális/veláris spiránsfoglalta el: *χ*, vagy éppen laringális *h* a folytatója (ehhez vö. pl. LAZICZIUS 1938: 32).

A többi hangváltozás is jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy az ugor nyelvek hangtani arculata eltér a finn-permi nyelvekétől:

Az uráli–finnugor alapnyelvi *w nem székezdő helyzetben *γ-vá lett, amit közvetlenül az obi-ugor képviselők bizonyíthatnak, pl. FU *tälwä 'tél' > (fi. *talvi* ~) osztj. VVj. *těləγ*, U *luwe 'csont' > (fi. *luu* ~) osztj. VVj. *löγ*, FU *kiwe 'Stein' (> fi. *kivi* ~)

> > osztj. VVj. *kōγ*, FU **kewδe* (vagy inkább talán: **kewλε*) 'kötél' (> fi. *köysi* ~ *köyte*- ~) > > vog. T *kālaw*, *kälaw* (még vö. HONTI 1985b: 150).

Az **lm*, **am*, **am* (a hagyományos jelölés szerint ez utóbbi kettő: **δm*, **δ'm*) folytatói az ugor nyelvekben azonos képet mutatnak.

Bizonyos szavakban a magyarban veláris **i* tehető fel, erre utal a vogul és az obi-ugor alapnyelv is (pl. m. *nyíl*, vog. **ñil*).

A '3' számnévben az eredetibb / helyetti *r* hangja a magyarban (*három*) és a vogulban (T *kōram*) valószínűleg nem a pusztán véletlen műve.

A m. *hózzá* szóban és osztják megfelelőjében ugor kori hiátustöltőt véltem felfedezni (HONTI 1981a, 1981b), bár Nyíri ezt – számomra nem világos okokból – elutasítja: „A magyar hiátustöltők egyike sem lehet ugor korabeli” (NYÍRI 1983: 307).

3. Morfológia

Ismereteim szerint a közös morfológiai jegyek nem korlátozódnak csupán két-három képzőelemre.

Rédei a korábbi szakirodalom alapján összatartozónak tekinti az osztják infinitívusképzőt, a vogul deverbalis nomenképzőt (vö. pl. *tūji* 'havazik', *tūjt* 'hó') (RÉDEI 1958: 423). Ezekkel összekapcsolhatónak látja (uo.) egyes összetett zürjén képzők *t* elemén kívül a m. befejezett melléknévi igenév képzőjét (pl. *adott*) és az *-at*, *-et*, *-t* deverbalis nomenképzőt (pl. *élet*, *hit*, *adat*) (RÉDEI 1958: 421). „**t* (< **tt*): in isolierten Hauptwörtern aus allen ugrischen Sprachen nachweisbar, z.B. ostj.” *O sapat*, Vj. *čoyat* usw. 'Schnee', vö. *čoyta* 'schneien', vog. *namt* 'Gedanke', m. *kert* 'Garten' [„**t* (< **tt*): egyes izolált főnevekben minden ugor nyelvből kimutatható, pl. osztj.”] (SZ. KISPÁL 1968: 269). Kispál szerint az eredeti *t*-s befejezett szemléletű melléknévi igenév (Perfektpartizip) az Ug. korban nomen acti funkciója volt (SZ. KISPÁL 1968: 272). – Ezek alapján úgy tűnik nekem, hogy a három ugor nyelvben számolhatunk **tt* nomen acti/actionis képzővel.

A m. *va/ve*, *ván/vén*, az osztj. *man/män* ~ *mijn/min* és a vog. *m3* ugor kori **m3*, **m3n* „Gerundium des Zustands“ folytatói (SZ. KISPÁL 1968: 272).

A magyar *p* momentan igeképző és obi-ugor megfelelői ugor eredetűek.

A magyar *h* denominalis verbunképző és obi-ugor megfelelői ugor eredetűek.

A magyar-vogul *caritívussuffixum* ugor kori örökség (esetleges távolabbi kapcsolataira l. ITKONEN 1992).

A '2' számnév nem jelzői alakjának megformáltsága azonos morfémával, a dualis **γ* morfémájával történik: m. *két* '2 (attr.)' ~ *kettő* (< < **kätšγ*) '2 (nem-attr.)', ~ vog. So. *kit* ~ *kitəγ* ~ osztj. VVj. *kät* ~ *kätəγ*.

Új, localisi viszonyt jelölő casusragscsalád alakult ki a **nä*-bázisú névutóból az ugor alapnyelvben.

Az / ablativusrag minden bizonnyal nem régibb az ugor kornál.

A legfrissebb felismerés Januriktól (1997) származik: az irányhármasságot kifejező magyar és vogul adverbiumok egy részében az ablativusi funkciójuk gyakran a lativusi alakra épülnek, vö. m. *itt ~ ide ~ inné-t/inne-n*, vog. *tit ~ tiγ ~ tiγ-al* id. Az osztjákra azonban ez már nem igaz, vö. VVj. *tēt ~ tēγ ~ tēl* id., Kaz. *tīw ~ tāta ~ tāta* id.

A m. *én ~ vog. am, am* 'ich' névmás előzménye az ugor alapnyelv korában bizonyos mondatfonetikai helyzetben alakulhatott ki és konkurálhatott az eredetibb formával (ez utóbbi állandósult az osztják, az előbbi pedig a vogul és a magyar előzményében) (HONTI 1993b: 122–123).

A m. *ő* sg. 3. szem. névmásban ugyanaz az *η képző lappang, amely az obi-ugor nyelvekben megvan.

A pl. 1. személyű igerag és birtokos személyjel ugor alapnyelvi „labiális magánhangzó + *k” hangalakú morfémára vezethető vissza (HONTI 1985b: 75–76).

Újabban jutottam arra a gondolatra, hogy talán az is az ugor nyelvek közös újítása, hogy a mutató névmásokat a finn-permi nyelvek (nyilván uráli/finnugor eredetű) suppletív pluralisképzése (vö. pl. fi. *se ~ ne*) helyett a singularis tőből a főnevek abszolút paradigmájának többesjelével képzik (pl. m. *az ~ azok*).

A m. *tetű* történetileg ugyanazon összetett képzőt tartalmazza, mint obi-ugor megfelelői, tehát az ugor alapnyelvben új alakot kapott, vö. FU *taje > Ug. *tajektm3 > *tajktm3 > *täktm3 > m. *tetű*/OUg. *tēktm3 > vog. *tākam, osztj. *tōγtam (HONTI 1985a: 153).

A m. *harkály -kály* utótagja ugor kori suffixumnak látszik (ilyenféle hangalakú képző az osztjákban gyakori).

Az ugor nyelvek más képzővel formálják meg a kettős jelző második melléknévi tagját, ha az elidegeníthető (alinéable) és megint másként, ha az elidegeníthetetlen (inalinéable) tulajdonságot jelöl (CREISSELS 1975, KÁLMÁN 1983, 1997), vö. pl. m. *kék ruhás nő ~ kékhajú nő*.

Morfotaxisbeli újítás az ugor nyelvekben, hogy a főnévi paradigmában egységesen Rx + Px + Cx sorrendet alakítottak ki (míg a névutókban [Rx + Cx] + Px a sorrend).

Közös – részben szintaktikai – vonás, hogy „Az ugor nyelvek helyhatározói viszonyító eszközeiben megvan a morfológiai elhatárolás a névutó és a határozószó között, pl. osztj. *itpənə ~ ilη; kimpijη ~ kāmən*, vog. *jol(i)-pält ~ jolən; numi-pält ~ numən*; m. *alatt ~ alant, alul; fölött ~ fent*. A finn-permi ágra azonban ez nem jellemző, pl. *takana* 'hinter; hinten', *vieressä* 'neben, an'; zürj. *vilin* 'über; oben'; *berin* 'hinter, nach; hinten'; *beris* 'hinter ... hervor; vom hinten'" (SEILENTHAL 1981: 468).

4. Tótan

Különösen fontosnak látom az általam instabil tövűnek nevezett igék egységes viselkedését a három ugor nyelvben. Ennek a tőtípusnak a nyelvcsalád egyetlen más tagjában nyoma sincs. Az alábbiakban csoportokra bontva mutatom be az idetartozó igéket.

a) mindhárom ugor nyelvben megvan az instabil tövű ige

1. m. *ě-*, *ěv-*, *ěsz-* ~ vog. **ī-* ~ **īγ-* ~ **īāj-* ~ osztj. << FU **sewe-* (**seye-*) > fi. *syő-* (UEW 440)
- 2–3. m. *vě-*, *věv-*, *věsz-/vi-*, *viv-*, *visz-* ~ vog. **wī-* ~ **wīγ-* ~ **wīāj-* ~ osztj. **wě-* ~ **wěj-* << FU **wiye-* > fi. *vie-* (UEW 573)

b) csak a két obi-ugor nyelvben van meg az instabil tövű ige

4. vog. **jī-* ~ **jīγ-* ~ **jāj-* ~ osztj. **jě-/jō-* ~ **jěγ-/jōγ-* << Ug. (? FU) **jš̄ηz-*, **jš̄γz-* (**jškz-*) > m. *jō-* ~ *jōv-* (UEW 109)
5. vog. **mī-* ~ **mīγ-* ~ **māj-* ~ osztj. **mě-* ~ **měj-* << FU **miye-* > fi. *myő-*, *myy-* (UEW 275)
6. vog. **wī-* ~ **wīγ-* ~ **wāj-* ~ osztj. **wu-* ~ **wuj-* << U **wsjz-* > m. *ó-* ~ *óv* (UEW 588, még vö. 901)

c) egy-egy ugor nyelvben van meg az instabil tövű ige

α) csak a magyarban van meg az instabil tövű ige

7. m. *i-* ~ *iv-* ~ *isz-* << FU **juye-* (**juke-*) > fi. *juo-* (UEW 103)
8. m. *lě-* ~ *lěv-* ~ *lěsz-* << FU **le-* > fi. *lie-* (UEW 243)
9. m. *tě-* ~ *těv-* ~ *těsz-* << FU **teke-* > fi. *teke-* (UEW 519)
10. m. *hi-* ~ *hiv-* ~ *hisz-* << ? (vö. EWUng. 562)

β) csak a vogulban van meg az instabil tövű ige

11. vog. **lī-* ~ **līγ-* ~ **lāj-* << FU **lewe-* > m. *lō-* ~ *lōv-* ~ fi. *lyō-* (UEW 247)

γ) csak az osztjákban van meg az instabil tövű ige

12. osztj. **nū-* ~ **nūγ-* << FU **näke-* > m. *ně-z-* ~ vog. **nīγ-l-* ~ fi. *näke-* (UEW 302)
13. osztj. **tu-* ~ **tuγ-* << U **toye-* > ?m. *toj-* ~ vog. **tū-l-* ~ fi. *tuo-* (UEW 529) (HONTI 1985b: 51–52, 77–78, 1987: 188–189, még vö. SZ. KISPÁL 1979)

„Die nachgewiesenen Regelmäßigkeiten der Stammalternanten ermöglichen nicht nur eine einheitliche Beurteilung dieser Verben, sondern sie gelten auch als Argument gegen die hin und wieder auftretende, unbegründete Ansicht, wonach es keine

ugrische Sprachgemeinschaft gegeben hat. Die hier geschilderten Zusammenhänge scheinen mir auch deswegen wichtig zu sein, weil sich die meisten uralischen Sprachen schon vor langem voneinander abgesondert und viele Änderungen erfahren haben, und es demzufolge vorwiegend nur bei naheverwandten (wie z.B. den ostseefinnischen) Idiomen zu gelingen scheint, Übereinstimmungen morphologischer Natur wie die hier dargestellten nachzuweisen“ [„A tőalternánsokban kimutatott szabályszerűségek nemcsak ezen igék egységes tárgyalását teszik lehetővé, hanem érvül is szolgálnak az olyan, időnként fel-felmerülő, megalapozatlan felfogás ellen, amely szerint nem létezett ugor egység. Az itt vázolt összefüggések az én szememben azért is tűnnek fontosnak, mert a legtöbb uráli nyelv már régen elkülönült egymástól és azok sok változáson mentek át, aminek következtében csak közeli rokon nyelvek (mint pl. a finnségi nyelvek) esetében látszik valószínűnek olyan morfológiai természetű egyezéseket kimutatni, mint amilyenek az itt tárgyaltak”] (HONTI 1987: 192).

5. Az igekötő kérdése

Zsirai (1933: 36) úgy vélte, a magyar, a vogul és az osztyák igekötők mint kategória nem lehetnek sem ugor, sem obi-ugor koriak, ám már az ugor alapnyelvben minden feltétele megvolt az igekötőzés kialakulásának. Újabban Kiefer (1996: 267, 1997: 331) szolt arról, hogy a magyar és a vogul igekötők nem is igazán igekötők, hanem particulák, s hogy az osztyák jutott legmesszebb az igekötői kategória kialakításában, mert az osztyák igekötő igyekszik az ige előtt maradni (a magyar igekötők szófaji megítéléséhez még vö. HAJDÚ 1994: 65–66). Kiefer fontos megállapításokra jutott az (a) igekötői funkció kialakulását, (b) az igekötő aspektuális funkciója és a tempusrendszer közti összefüggést és (c) a környező nyelveknek az ugor nyelvekre gyakorolt esetleges ösztönző hatását illetően (areális tényező).

(a) Az adverbiumból igekötővé válás útján az alábbi funkcióváltás tehető fel:

“adverbial meaning >

adverbial meaning + associated aktionsart and/or aspectual meaning >
aspectual/aktionsart meaning”

[„adverbiális jelentés >

adverbiális jelentés + hozzá társult igei akcióminőség és/vagy aspectualis jelentés >

aspectualitast/akcióminőséget kifejező jelentés”] (KIEFER 1997: 332).

Szerinte a vogul és az osztyák igekötők elérték a fejlődés 2. stádiumát (azaz az adverbialis funkció mellett hordoznak aspektuális cselekvésminőségi funkciókat is), de a legtöbb magyar igekötő a 2. és a 3. szakasz közti állapotban van (KIEFER 1997: 332). Ugyanott Kiefer azt is állítja, hogy az osztyák igekötők sokkal közelebb vannak a teljes morfológizálódáshoz, mint a magyar és a vogul igekötők. Mivel a Kiefer által (1997: 332) közölt morfológizálódási séma alapján én nem tudok számottevő különbséget

felfedezni a három ugor nyelv igekötőinek hang- és alaktani kopásában és önállóságának redukciójában, csak arra gondolhatok, hogy Kiefer ezt arra alapozza, hogy az osztyákban az igekötő szinte mindig az ige előtt áll és klitizálódik.⁶ Annak, hogy az osztyákban az igekötő legtöbbször közvetlenül az ige előtt igyekszik helyet foglalni, az az oka, hogy az osztyák sokkal rigorózusabb a másik két ugor nyelvénél abban, hogy az ige foglalja el az utolsó helyet a mondatban; az állítólagos klitizálódásnak sem igazán tudok a nyomára bukkanni, hiszen nem veszi el saját hangsúlyát, mint pl. a n. *be-, ver-* (vö. pl. *beschauen, versehen*).

(b) „Az igekötők kialakulása összefügg az igeidők átértékelésével, a befejezett múlt perfektiváló funkciójának elvesztésével” (KIEFER 1996: 268). A perfektív cselekvésre külön tempusszal rendelkező gazdag igeidőrendszer egyszerűsödésével, a perfectum eredeti funkciójának átértékelődésével alakíthat ki a nyelv egyéb eszközt, pl. igekötőt a cselekvés perfektív voltának kifejezésére, s ez volt a helyzet a magyarban (az ómagyarban) is (KIEFER 1997: 328 kk.). Bizonyos, hogy az igekötők lényeges funkciója a perfektiválás, de ha már az ómagyarban a *meg* kizárólagos funkciója éppen a perfektiválás volt, milyen szükséglet hívhatta életre, amikor az ősmagyarban és még az ómagyar után is gazdag időrendszerrel rendelkezett anyanyelvünk?⁷ Hasonló problémát látok az osztyák esetében is, hiszen az ősztyákban bizonyíthatóan két múlt idő volt, míg a legkeletibb (a Vah és a Vasjugan mentén beszélt) nyelvjárások négy (!) múlt idővel és igekötővel is rendelkeznek! Az önállósuló szláv nyelvek (pl. az ógyházi szláv) is több múlt időt örökölték az ősszlávból és igekötőt is alkalmaztak. Az aspectus és a tempus közti kapcsolat (akár csak az aspectus és a cselekvésminőség közti) aligha vonható kétségbe, de közvetlen kapcsolat feltevésére szerintem a magyar, az osztyák és a szláv nem jogsít fel.

(c) Kiefer (1996: 268, 1997: 333) szerint az igekötők kialakításában az ugor nyelveket befolyásolhatták a szláv nyelvek, valamint a magyart még a német és a latin is. Mivel szláv hatás az összes uráli nyelvben érvényesült és a szláv nyelvekben az aspectus gyakori megjelenítési eszköze éppen az igekötő, talán elég csak a szláv nyelv-

⁶ Vö. „As already mentioned, in Khanti and Mansi most verbal prefixes are morphologically complex, and, compared with Hungarian, they seem to be both morphosemantically and morphologically transparent. Mansi is more like Hungarian in the sense that the prefixes are particle-like: they have preserved their mobility and they do not cliticize” [Vö. „Mint említettem, az osztyákban és a vogulban a legtöbb igekötő komplex, és a magyarral összevetve morfoszemantikailag és morfológiailag mindkét nyelvben világosak. A vogul közelebb áll a magyarhoz abban a tekintetben, hogy igekötői partikulaszerűek: továbbra is elmozdíthatók és nem klitizálódtak] (KIEFER 1997: 331; kiemelés tőlem – H. L.). Ehhez még vö. KIEFER 1996: 267.

⁷ Igaz ugyan, hogy az ős- és ómagyarban teljesebb volt a múlt idők rendszere, mint manapság, bár korántsem volt olyan bonyolult, mint E. Abaffy (1991: 107–110) sugallja. E. Abaffy ugyanis három egyszerű (*-i, *-u/*-ü, -i jelű) és két összetett múlt időt (*főztem vala, főzök vala*) említ, de ezek közül az *-u/*-ü elemű nem létezett, az ui. az *-i elemű alá tartozik, sőt ezek még Abaffy szerint is (108) egy paradigma részei voltak.

veknek e téren megnyilvánuló esetleges jótékony hatásával röviden foglalkoznom. „Ha egy nyelvben már van igekötő, és az igekötő egyes esetekben még perfektivál is, akkor a perfektiváló funkció areális hatás alatt könnyen általánossá válhat” (KIEFER 1996: 268; megjegyzendő, hogy a szláv igekötőnek is van egyéb funkciója is, és nem csak az igekötő perfektiválhat, l. pl. HORÁLEK 1967: 172). A honfoglalásig legalább a *meg* bizonyosan perfektiváló hatásra tett szert, de akkoriban még nem lehettek intenzív magyar-szláv kapcsolatok, továbbá a *meg* stb. ma sem tekinthetők *pre f i x u m n a k*, márpedig a szlávban bizonyosan rég igei prefixumok voltak a kapcsolatok idején. „... a magyar és az obi-ugor nyelvek esetében... párhuzamos fejlődést kell feltételeznünk, amelyet a szláv, német és latin hatás is elősegíthetett” (KIEFER 1996: 268). A magyar igekötői kategória kialakulását illetően lényegében ugyanígy vélekedett Korhonen – »Kyseessä on suomalais-ugrilaiselle kielityypille täysin vieras rakennepiirre, joka on kyllä ilmeisesti syntyntä omalta pohjalta, mutta kehittyntä vahvasti vieraan vaikutuksen alaisena» [„Itt a finnugor nyelvtípustól teljesen idegen szerkezeti vonásról van szó, amely nyilván spontán módon keletkezett, de erős idegen hatás alatt fejlődött tovább”] (KORHONEN 1981: 53) – és Hajdú is: „In den OU [= ob-ugrischen] Sprachen kommen Präfixe in perfektivem Gebrauch vor, und sie sind höchst wahrscheinlich im Sonderleben dieser Sprachen aus Adverbien spontan entstanden... Die ungarischen Verbalpräfixe aber – wo diese Morpheme hauptsächlich mit der Modalität zusammenhängen, d. h. eine modale Funktion innehaben – können sie entweder als adverbiale Zusammensetzungen mit Verba oder als eine selbständige Morphemklasse (»Verbalpräfix«) beurteilt werden. Die Diskrepanz besteht darin, daß sie trennbar sind und auch selbständig gebraucht werden können. Die Verbalpräfixe im Ung[arischen] können im Sonderleben der Sprache selbständig entstanden sein..., aber bei ihrer Verbreitung ist die areale Umgebung und ihre Rolle nicht ausgeschlossen...” [„Az obi-ugor nyelvekben használatosak perfektív funkciójú prefixumok, és ezek minden bizonnyal e nyelvek önálló életében spontán módon adverbiumokból keletkeztek... A magyar igekötők azonban – amelyek főleg a modalitással kapcsolatosak, azaz modális funkciójuk van – vagy igékkel alakult összetételként adverbiumi tagjaként, vagy önálló morfémaosztályként, szófajként (mint »igekötők«) határozhatók meg. Ellentmondásosságuk abban áll, hogy az igétől elválhatnak és önállóan is használhatók. A magyar nyelv igekötői a nyelv önálló élete során alakulhattak ki..., de elterjedésükben az areális hatások szerepe sem zárható ki...”] (HAJDÚ 1994: 65–66).

Van, aki ennél messzebb merészkedett: “These prefixes [= a magyar igekötők; H. L.] were primarily adverbs with the lative ending ... The investigations so far have not given an explicit answer to the question if the development of adverbs of space intoverbal prefixes could take place at the period of the assumed Ugric common lan-

guage. More recent verbal prefixes could appear as loans from neighbouring languages (German, Slavic) and were adapted to use of the oldest prefixes in the language” [„E prefixumok [= a magyar igekötők; H. L.] eredetileg lativusi végződésű adverbiumok voltak... Az eddigi kutatások nem adtak egyértelmű választ arra a kérdésre, miként mehetett végbe a térbeli viszonyokat kifejező adverbiumoknak igekötőkké válása a hipotetikus ugor alapnyelvben. Az újabb igekötők kölcsönzéseknek tekinthetők a szomszédos nyelvekből (a németből és szláv nyelvekből), és a nyelv legrégebbi prefixumaival egyező használatra adaptálódtak”] (NURK 1996: 78; én emeltem ki – H. L.). Én nem tudok arról, hogy akár csak egy német vagy szláv eredetű igekötőnk lenne, a kérdést tanulmányozó Kálmán Bélának sincs ilyenről tudomása: „Minden magyar igekötő lativusz-ragos volt eredetileg, akárcsak az obi-ugor nyelvekben és az észtben. A magyar igekötők töve mind finnugor eredetű, néhány ismeretlen vagy vitatott, de jövevényszó nem akad köztük” (KÁLMÁN 1991: 317).⁸

Úgy tűnik, Hadrovics, aki módszeresen összehasonlította a magyar és a szláv igekötőket, megalapozott véleményre jutott: „Er [= Hadrovics] wies auf die folgenden Unterschiede zwischen den beiden sprachlichen Systemen hin:

- 1) im Ungarischen sind alle Verbalpräfixe trennbar, demgegenüber sind alle slavischen Präverbia bereits zur Zeit der ältesten Sprachdenkmäler untrennbar;
- 2) das Ungarische hat kein so ausgeprägtes Aspektsystem wie das Slavische;
- 3) im Ungarischen bleibt das Präfix, wenn die Handlung nicht konkretisiert ist, einfach weg; dasselbe gilt auch für die Partizipien, Verbalabstrakta und sonstigen deverbalen Ableitungen. Die aus den slavischen Sprachen entlehnten Präfixverba wurden im Ungarischen nicht als Komposita empfunden.

Es ist zwar möglich, schreibt Hadrovics, »daß einzelne slavische Präfixe wie etwa *ob-*, *po-* oder *za-* in zweisprachigen Gebieten die Entwicklung der ungarischen Verbalpräfixe eventuell beschleunigten« (op. cit. 93), aber die eigentliche Natur, »die innere Struktur und die allgemeine Entwicklungstendenz des Ungarischen« wurde dadurch nicht beeinflusst. »Die ungarischen Verbalpräfixe zeigen mehr Verwandtschaft mit den slavischen Adverbien und mit den trennbaren deutschen Präfixen als mit den immer untrennbaren lateinischen und slavischen Verbalpräfixen« (op. cit. [= (HADROVICS 1976:) 94.]“ [„Ö [= Hadrovics] mutatott rá a két nyelvi rendszer közti alábbi különbségekre:

- 1) A magyarban az összes igekötő elváló, viszont az összes szláv igekötő már a legrégebbi nyelvmélekekben sem volt elváló;
- 2) a magyarban nincs olyan nyilvánvaló aspectusrendszer, mint amilyen ismert a szlávban;

⁸ Anu Nurk észti nyelvű dolgozatának angolra fordítása során keletkezett az általam bírált kijelentés, tehát félrefordításról van szó (NURK szóbeli közlése).

3) Ha a cselekvés nincs konkretizálva, akkor a magyarban az igekötő egyszerűen elmarad; ugyanez vonatkozik a participiumokra és az egyéb igei származékokra. A szláv nyelvekből átkerült igekötős igéket a magyar nyelv nem összetételként kezeli.

Az azért lehetséges, írja Hadrovics, »hogy egyes szláv igekötők, mint pl. az *ob-*, *po-* vagy a *za-* kétnyelvű területeken a magyar igekötők fejlődését esetleg meggyorsították« (i. m. [= Hadrovics 1976:] 93), de a magyar nyelv jellegét, »a magyar belső szerkezetét és általános fejlődési irányát« ez nem befolyásolta. »A magyar igekötők a szláv adverbiumokkal és az elváló német igekötőkkel több rokonságot mutatnak, mint a soha el nem váló latin és szláv igekötőkkel« (i. m. 94)»] (SCHLACHTER – PUSZTAY 1983: 12–14).

A fentiekből számomra az a tanulság adódik, hogy az ugor nyelvek igekötői (a) valóban inkább partikulák mint igekötők, (b) az ugor alapnyelvben az irányjelölő adverbiumok egy része az igekötővé válás útjára lépett (azaz szorosabb egységet alkotott az igével és kezdett hozzá aspektuális jelentés is tapadni), (c) a szláv (és egyéb igekötöző indogermán) nyelvek az ugor nyelvek igekötőzésére kronológiai és funkcionális okokból aligha gyakorolhattak hatást. Ehhez legfeljebb még az fűzhető hozzá, hogy „Ha spontán fejlődés is hozta létre egyes finnugor nyelvekben az igekötő szófaját, ... lehetséges, hogy egyes igekötők [értsd: igekötős igék; H. L.] tükörfordításként kerültek a finnugor nyelvekbe, pl. *leigáz* < német *unterjochen*» (KÁLMÁN 1991: 316).

6. Frazeológia

Érdemes megemlékezni egy olyan kifejezésről is, amely kétséget kizáróan közös a magyar és a két obi-ugor nyelv között. Ez pedig a m. *kenyeret keres* '(sein) Brot verdienen', tkp. 'Brot suchen', vog. *kinš-* 'suchen; Jagd machen, jagen', osztj. *kěńč-stb.* 'suchen; Jagd und Fischfang treiben' közös, ugor kori kifejezések, amelyek az '(állatot) ölni' eufemisztikus kifejezésre mennek vissza (HONTI 1990: 298–299).

7. Néhány közös obi-ugor jegy

Mivel akadtak olyanok is, akik a vogul és az osztják közti közelebbi rokonságot is kétségbe akarták vonni, az alábbiakban felsorolok néhány olyan vogul–osztják sajátosságot, amelyek csak egy közös forrás alapján értelmezhetők. E jegyzék messze nem teljes, nem is lehet céлом ilyennek az összeállítása.

Az általam (HONTI 1982 *passim*) tematikus magánhangzó-váltakozásnak nevezett jelenség aligha alakulhatott ki a két obi-ugor nyelvben egymástól függetlenül (egyéb-ként ez a váltakozástípus szolgált a magánhangzó-váltakozások további kiterjeszkedésének az alapjául).⁹

⁹ A mássalhangzók történetére l. Honti s. a.

Az obi-ugor nyelvek fontos közös vonása, hogy a 2. sz. személyes névmásuk *n*-kezdetű, szemben a többi finnugor nyelv megfelelő személyes névmásaival (vö. pl. HONTI 1993c: 281).

A '11'-'19' kifejezése az északi, nyugati és keleti vogulban, valamint a nyugati osztjákban eredetileg 'egy (és) fekvő tíz', 'kettő (és) fekvő tíz' stb. jelentésű kifejezés volt (l. HONTI 1986a: 199).

A passivum használatának különösen széles körű volta.

A passiv mondat patiensének *n* elemű morfémával való megjelölése mindkét obi-ugor nyelvben, noha azok mind alapfunkciójukat, mind eredetüket tekintve különböznek egymástól (a vogulban ugor kori névutóból származik és dativus-lativusi funkciójú, míg az osztjákban az uráli kori locativusrag folytatója s ma is locativusi funkciójú), mindet kétséget kizáróan arra mutat, hogy az obi-ugor alapnyelvben volt egy olyan *n* elemű casus, amely ezt a speciális szintaktikai funkciót is ellátta; ennek nyilván az osztjákban megőrződött ősi locativusragnak kellett lennie, amelyet a vogulból a másik, legalább ugor kori, *t* elemű locativusrag szorított ki, amely folyamatban bizonyosan szerepe volt annak, hogy a névutói eredetű vogul dativus-lativusrag homofon lehetett az *n* elemű locativusraggal. Tehát az *n* elemű locativusrag a vogulban a passiv mondat agensének jelölőjeként őrződhetett meg, de alakilag egybeesett az újabb keletű lativusraggal.

Mindkét obi-ugor nyelvben van olyan kopula, amely a létigéhez hasonló hangalakú, ám a kettőnek semmi köze sincs egymáshoz: vog. T *ās-*, Szo. *ās-* ~ osztj. VVj. *wās-*, Kaz. *wqs-* 'jmd od. etwas sein' (STEINITZ 1966–1993: 1630–1631), vö. vog. T *āl-*, Szo. *āl-* ~ Vj. *wāl-*, Kaz. *wqal-* 'leben, sein' (STEINITZ 1966–1993: 1577–1580, még vö. pl. HONTI 1993c: 282).

Az „instrumentalisragos tárgy” is az „elidegeníthető ~ elidegeníthetetlen” kifejezője (HONTI 1986c), s egyúttal az accusativusragos, élő kifejező tárgyat állítja a közlés középpontjába, pl. vog. P *män āmal am tēn at tatālēym?* 'miért nem hozok én (neked) ennivalót?' ~ *män āmal ānəm tēnal at tatālīnə?* 'nekem miért nem hozol (te) most ennivalót?' (vö. *män āmal* 'miért?', *am* 'én', *ānəm* 'engem', *tēn* 'ennivaló', *tēnal* 'ennivalóval', *at* 'nem', *tatālēym* 'hozok', *tatālīnə* 'hozod'), osztj. Trj. *lājəm māntem mēje!* 'add nekem a fejszét!', *lājəmät mānt mējä!* 'nekem add a fejszét!' (vö. *lājəm* 'fejsze', *lājəmät* 'fejszével', *māntem* 'nekem', *mānt* 'engemet', *mēje!* 'add!', *mējä!* 'adj!').

8. Következtetések

Az előadottak alapján nem áll módomban osztani több kolléga kételyeit az egykori ugor vagy akár az obi-ugor egység kérdésében. Ha valaki e kérdést újra és kritikusan akarja megvizsgálni, csak abban az esetben juthat valószínűsíthető eredményekre, ha nem homályos, minden alapot nélkülöző (sőt: csak feltűnés és zavar keltésére alkal-

mas, légből kapott) kijelentéseket kockáztat meg,¹⁰ hanem az általa nem ősinek, másodlagosnak nyilvánított jelenségről igyekezik érvekkel igazolni, miért nem lehet az ugor vagy obi-ugor kori.

Irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET (1991), Az igemód- és igeidőrendszer. In: BENKŐ LORÁND (szerk.), A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. kötet. A korai ómagyar kor és előzményei. Budapest. 104–121.
- BENKŐ LORÁND (Hrsg.) (1992–1995), Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. Budapest. = EWUng.
- CREISSELS, DENIS (1975), Note sur la distinction alinéable–inalinéable dans l'expression de la possession en hongrois. EFOu. 12: 151–167.
- CSEPREGI MÁRTA (1993), Lintunen ja hänen sisarensa. Hantilainen satu Tromagan-joen varrelta. MSFOu. 215: 49–52.
- DÉCSY GYULA (1965), Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. Wiesbaden
- DEWOS = STEINITZ 1966–1993.
- EWUng. = BENKŐ 1992–1995.
- GULYA JÁNOS (1977), Megjegyzések az ugor őshaza és az ugor nyelvek szétválása kérdéséről. In: BARTHA ANTAL et al. (szerk.), Magyar őstörténeti tanulmányok. Budapest. 115–121.
- GULYA JÁNOS (1981), Finnopermisches, Ugrisches, und Uralisches. In: IKOLA, OSMO (Hrsg.), Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum. Turku 20.–27. VIII 1980. Pars VI. Turku. 371–376.
- GULYA JÁNOS (1994), Der urgeschichtliche Hintergrund des ungarischen Wortschatzes. UAJb. NF 13: 35–44.
- HADROVICS LÁSZLÓ (1976), Das System der Verbalpräfixe im Slavischen und Ungarischen. Die Welt der Slaven 21: 81–95.
- HAJDÚ PÉTER (1952), Az ugor kor helyének és idejének kérdéséhez. NyK 54: 264–269.
- HAJDÚ PÉTER (1987), Die uralischen Sprachen. In: HAJDÚ PÉTER – DOMOKOS PÉTER, Die uralischen Sprachen und Literaturen. Budapest – Hamburg. 21–450.
- HAJDÚ PÉTER (1994), Nicht-Uralisches in den uralischen Sprachen. Incontri Linguistici 17: 59–79.
- HAJDÚ PÉTER – DOMOKOS PÉTER (1978), Uráli nyelvrokaink. Budapest
- HÄKKINEN, KAISA (1984), Suomen kielen vanhimmosta sanastosta ja sen tutkimisesta. Turku

¹⁰ Szándékosan magam által kitalált, erőszakolt példát adok: pl. azért nem beszélhetünk obi-ugor alapnyelvről, mert a tavdai vogul nyelvjárás gorodoki alnyelvjárásában nem mutathatunk ki déli tunguz eredetű személyes névmásokat.

- HELIMSKIJ, E. A. [ХЕЛИМСКИЙ, Е. А.] (1982), Древнейшие венгерско-самодийские языковые параллели (Лингвистическая и этногенетическая интерпретация). Москва
- HONTI LÁSZLÓ (1977), Beobachtungen über die Laut- und Formelehre gegenwärtiger Surguter Mundarten des Ostjakischen. ALH 27: 271–286.
- HONTI LÁSZLÓ (1978), Tromagani osztják szövegek. NyK 80: 127–139.
- HONTI LÁSZLÓ (1979a), Az ugor nyelvek jellemző vonásai (Észrevételek az ugor egység kérdéséhez). NyK 81: 225–245. (L. továbbá e füzet első írásaként.)
- HONTI LÁSZLÓ (1979b), Characteristic Features of Ugric Languages (Observations on the Question of Ugric Unity). ALH 29: 1–26.
- HONTI LÁSZLÓ (1981a), Egy ugor kori hiátustöltő nyomán. In: HAJDÚ MIHÁLY – KISS JENŐ (szerk.), Tanulmányok a magyar nyelv múltjáról és jelenéről. Emlékkönyv Benkő Loránd születésének 60. évfordulójára. Budapest. 275–279.
- HONTI LÁSZLÓ (1981b) Ein Fall der gemeinugrischen Hiatusilgung. FUM 5: 211–214.
- HONTI LÁSZLÓ (1981c) Zur Frage nach der Herausbildung der ostostjakischen Mundarten im Lichte der Lautgeschichte. ALH 31: 87–106.
- HONTI LÁSZLÓ (1982), Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten Silbe. Budapest
- HONTI LÁSZLÓ (1983), Zur ugrischen Lautgeschichte (Beiträge zur relativen Chronologie einiger Lautwandel in den ugrischen Sprachen). ALH 33: 113–122. (L. továbbá e füzet mássodik írásaként.)
- HONTI LÁSZLÓ (1985a), Ősmagyar hangtörténeti talányok. MNy. 81: 140–155.
- HONTI LÁSZLÓ (1985b), Széljegyzetek instabil tövű igeink történetéhez. NyK 87: 49–87.
- HONTI LÁSZLÓ (1986a), Szláv hatás a magyar számnévszerkesztésben? NyK 88: 196–207.
- HONTI LÁSZLÓ (1986b), A vogul s és š U/FU alapnyelvi szibiláns előzményei. NyK 88: 258–263.
- HONTI LÁSZLÓ (1986c), 'Er soll mit Begrüßung geschrieben werden!'. FUM 10: 155–172.
- HONTI LÁSZLÓ (1987), Lautgeschichte, Etymologie, historisch-vergleichende Morphologie (ein gemeinsamer Typ von Stammalternation im Ugrischen). In: Parallelismus und Etymologie. Studien zu Ehren von Wolfgang Steinitz anlässlich seines 80. Geburtstags. Berlin. 187–193.
- HONTI LÁSZLÓ (1990), Ugrisches. LU 26: 298–299.
- HONTI LÁSZLÓ (1993a), Statistisches zum Uralischen etymologischen Wörterbuch. LU 29: 241–258.
- HONTI LÁSZLÓ (1993b), Zur Morphologie ugrischer Personalpronomina. MSFOu. 215: 121–127.
- HONTI LÁSZLÓ (1993c), Обско-угорские языки. In: ЕЛИСЕЕВ, Ю. С. – МАЙТИНСКАЯ, К. Е. (отв. ред.), Языки мира. Уральские языки. Москва. 280–283.
- HONTI LÁSZLÓ (1997), ObUgrian. In: ABONDOLO, DANIEL (ed.), The Uralic Languages. London. 327–357.
- HONTI LÁSZLÓ (s. a.), Az obi-ugor konzonzantizmus története. Budapest
- HORÁLEK, KAREL (1967), Bevezetés a szláv nyelvtudományba. Budapest

- ITKONEN, TERHO (1992), Ugrilaisten kielten karitiivista. In: DERÉKY PÁL – RIESE, TIMOTHY – SZ. BAKRÓ-NAGY MARIANNE – HAJDÚ PÉTER (Hrsg.), *Linguistica Uralica*. Wien – Budapest. 221–237.
- JANHUNEN, JUHA (1982), Uralilaisen kantakielen sanastosta. *JSFOu*. 77: 219–274.
- JANURIK TAMÁS (1997), Az esetrendszer változásai az ugor nyelvekben. Az Ugor Műhely című konferencián (Budapest, 1997. szeptember 17–19.) 1997. szeptember 17-én elhangzott előadás.
- KÁLMÁN BÉLA (1983), A szerves és szervetlen kapcsolat egyik kifejezése az ugor nyelvekben. In: BEREZCKI GÁBOR – DOMOKOS PÉTER (szerk.), *Urálisztikai tanulmányok (Hajdú Péter 60. születésnapja tiszteletére)*. Budapest. 193–205.
- KÁLMÁN BÉLA (1991), Adalékok néhány igekötő történetéhez. In: HAJDÚ MIHÁLY – Kiss Jenő (szerk.), *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Budapest. 316–320.
- KÁLMÁN BÉLA (1997), Adalék egy közös nyelvhasználati jelenséghez. In: KOVÁCS LÁSZLÓ – VESZPRÉMY LÁSZLÓ (szerk.), *Honfoglalás és nyelvészet*. Budapest. 43–47.
- KIEFER FERENC (1996), Az igeaspektus areális-tipológiai szempontból. *MNy*. 92: 257–268.
- KIEFER FERENC (1997), Verbal prefixation in the Ugric languages from a typological-areal perspective. In: ELIASSON, STIG – JAHR, ERNST HAKON (eds), *Language and its Ecology. Essays in Memory of Einar Haugen. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 100*. Berlin – New York. 323–341.
- SZ. KISPÁL MAGDOLNA (1968), Über einige Fragen der ugrischen Verbalnomina. In: KAHLA, MARTTI – RÄISÄNEN, ALPO (Hrsg.), *Congressus Secundus Internationalis Fenno-Ugristarum Helsingiae habitus... Pars I*. Helsinki. 267–272.
- SZ. KISPÁL MAGDOLNA (1979), Egy ősi tóváltakozás az ugor nyelvekben. In: KALLIO, J. – HÄKKINEN, K. – KYTÖMÄKI, L. (toim.), *Sanomia*. Turku. 119–128.
- KORHONEN, MIKKO (1981), Suomi ja unkari sukulaiskielinä: yhtäläisyyksiä ja eroja. In: MÁRK TAMÁS – SUIHKONEN, PIIRKKO (toim.), *Folia Hungarica 1. Castrenianumin toimitteita 21*. Helsinki. 47–57.
- LAKÓ GYÖRGY – RÉDEI KÁROLY (szerk.) (1967–1978), *A magyar szókészlet finnugor elemei*. Budapest. = MSzFE.
- LAZICZIUS GYULA (1938), A finnugor szókezdő *k* magyar fejleményei mélyhangú szavakban. *MNy*. 34: 26–32.
- MSzFE = Lakó – Rédei 1967–1978.
- NURK, ANU (1996), On the Origin of Finno-Ugric Verbal Prefixes. *Fenno-Ugristica* 20. Tartu. 77–79.
- NYÍRI ANTAL (1983), A *-IV* hangegymásután megjelenésének következményei a magyar alak-történetben. In: BEREZCKI GÁBOR – DOMOKOS PÉTER (szerk.), *Urálisztikai tanulmányok (Hajdú Péter 60. születésnapja tiszteletére)*. Budapest. 295–308.
- RÉDEI [RADANOVICS] KÁROLY (1958), A magyar *-t, -tt* ige névképző eredete. *NyK* 60: 422–424.
- RÉDEI KÁROLY (Hrsg.) (1988), *Uralisches etymologisches Wörterbuch I–II*. Budapest – Wiesbaden. = UEW.

- SALMINEN, TAPANI (1997), Facts and myths about Uralic studies. *Sprachtypologie und Universalienforschung* 50: 83–93.
- SCHLACHTER, WOLFGANG – PUSZTAY JÁNOS (1983), Morpho-semantische Untersuchung des ungarischen Verbalpräfixes *el-* (Auf dem Hintergrund deutscher Entsprechungen). *MNyTK* 167.
- SEILENTHAL, TÖNU (1981), A névutók fejlődésútjai az ugor nyelvekben. In: IKOLA, OSMO (Hrsg.), *Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum*. Turku 20–27. VIII 1980. Pars VI. Turku. 467–475.
- STEINITZ, WOLFGANG (Hrsg.) (1966–1993), *Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache*. Berlin. = DEWOS.
- UEW = Rédei 1988.

Tartalomjegyzék

Előszó	3
Ajánlás „Az ugor alapnyelv kérdéséhez” című füzethez	5
Az ugor nyelvek jellemző vonásai (Észrevételek az ugor egység kérdéséhez)	7
Az ugor hangtörténethez (Adalékok egyes ugor hangváltozások relatív kronológiájához)	31
Ugor alapnyelv: téves vagy reális hipotézis?	40

Introduction

The purpose of this study is to investigate the effects of various factors on the performance of a system.

The study is organized as follows: Chapter 2 describes the methodology used in the study. Chapter 3 presents the results of the study. Chapter 4 discusses the implications of the findings. Chapter 5 concludes the study.

The study is based on a series of experiments conducted over a period of six months. The results of these experiments are presented in Chapter 3.

The study is supported by the following grants:

A Numi-Tórem Finnugor Alapítvány az ELTE Finnugor Tanszéke oktató és kutatómunkájának támogatására jött létre. Az alapítvány segítségével teszi lehetővé az Urálistikai tanulmányok és a Budapesti Finnugor Füzetek című tanszéki sorozatok kiadását.

A Numi Tórem Finnugor Alapítvány közhasznú tevékenységet folytat, ezért számára a személyi jövedelemadó 1%-a átutalható, illetve az anyagi támogatást nyújtó magán-személyeknek és cégeknek adókedvezményre jogosító igazolást adhat ki.

Az alapítvány bankszámlaszáma:

10200830-32318760

adószáma:

180602431-43

Segítségét előre is köszönik az alapítók.

Megvásárolható tanszéki kiadványok:

Urálistikai tanulmányok:

2. Berezki emlékkönyv. (Berezki Gábor 60. születésnapjára.) . . . . . 300 Ft
Szerkesztők: DOMOKOS PÉTER, PUSZTAY JÁNOS
Budapest, 1988. 405 p.
5. Zsirai Miklós emlékkönyv. Születésének 100. évfordulója alkalmából . . . . . 200 Ft
Szerkesztette: HAJDÚ PÉTER
Budapest, 1992. 183 p.
8. Ünnepi könyv Berezki Gábor 70. születésnapja tiszteletére . . . . . 900 Ft
Szerkesztők: KISS GABRIELLA, KLIMA LÁSZLÓ
Budapest, 1998. 392 p.
9. 125 éves a budapesti finnugor tanszék . . . . . 800 Ft
Szerkesztők: DOMOKOS PÉTER, CSEPREGI MÁRTA
Budapest, 1998. 225. p.

Megvásárolható tanszéki kiadványok:

Budapesti Finnugor Füzetek:

2. KSZENOFONT SZANUKOV: A cseremiszek múltja, jelene, jövője . . . . . 120 Ft
Fordította, jegyzetekkel és mellékletekkel ellátta: Kemény Attila.
Budapest, 1996. 27 p.
3. IVAN ANDREJEVICS JEFIMOV: Mordvinok . . . . . 180 Ft
A túlélés és az újjászületés útjai. Fordította Katona Erzsébet.
Budapest, 1996. 31 p.
4. DOMOKOS PÉTER: Négy tanulmány (három ráadással) . . . . . 240 Ft
Budapest, 1996. 58 p.
5. JANURIK TAMÁS: Az észti nyelv alapjai (oktatási segédanyag) . . . . . 180 Ft
Budapest, 1997. 31 p.
6. JANURIK TAMÁS: A szölkup nyelv alapjai (oktatási segédanyag) . . . . . 180 Ft
Budapest, 1997. 31 p.
7. HONTI LÁSZLÓ: Az ugor alapnyelv kérdéséhez . . . . . 300 Ft
Budapest, 1997. 63 p.
8. NAGY KATALIN: Kellenek a szárnyak, míg tart az út
(Juvan Sesztalov hatvanéves) . . . . . 400 Ft
Budapest, 1997. 107 p.
9. ALEKSZANDR FEOKTYISZTOV: A moksa-mordvin nyelv alapjai
(oktatási segédanyag)
Budapest, 1997. *(Megjelenik 1998. végén.)*
10. RÉDEI KÁROLY: Őstörténetünk kérdései (A dilettáns nyelvhasználatról) . . . . . 300 Ft
Budapest, 1998. 68 p.

A kiadványok megvásárolhatók az ELTE Finnugor Tanszékének könyvtárában
(1052 Budapest, V., Piarista köz 1.)
kizárólag kölcsönzési időben.